

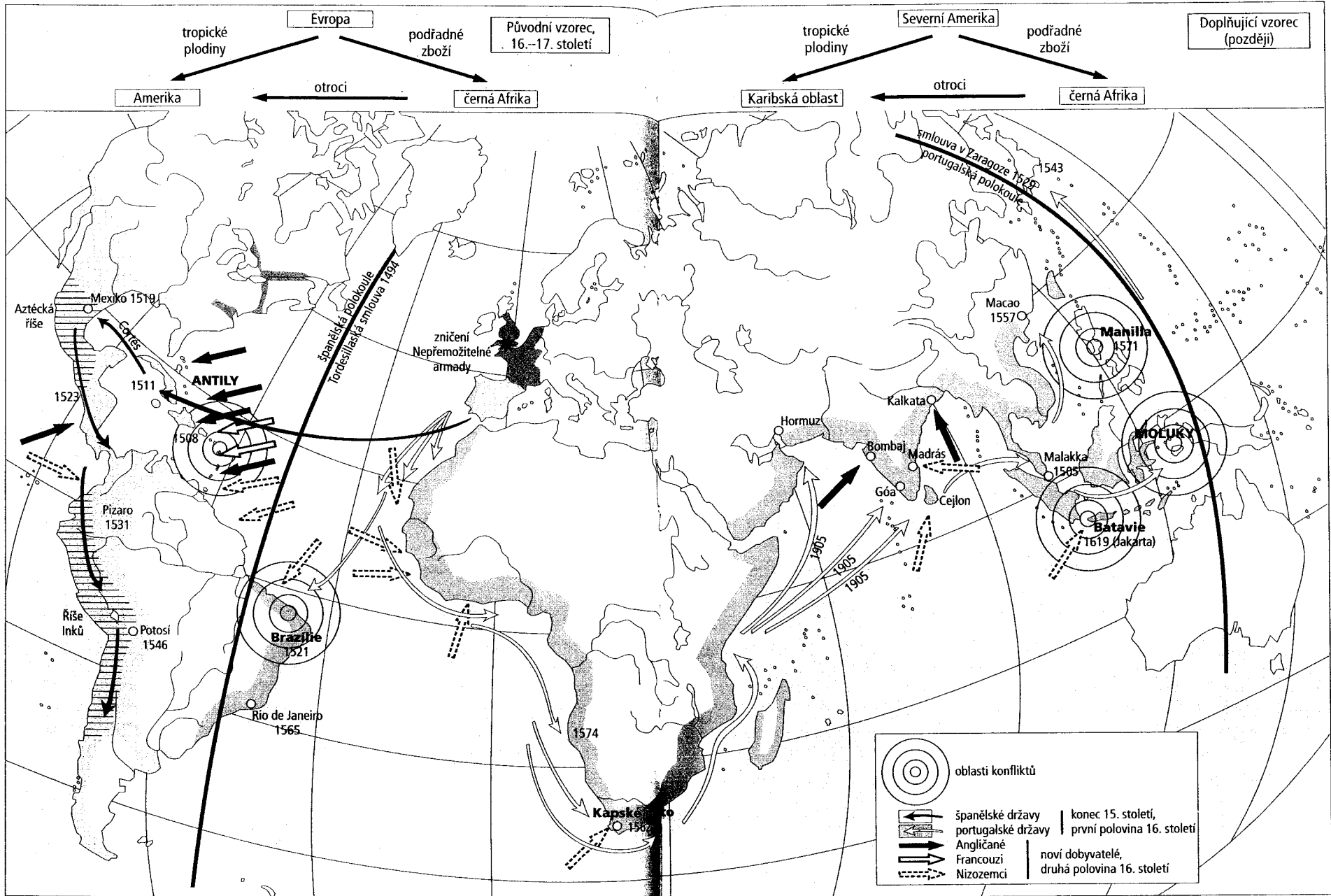
III. Střety kvůli impériu

Předzvěsti...

Můžeme mluvit o předzvěstech?

Termín koloniální říše ještě ani neexistoval, a městské republiky konce středověku už měly takovou říši v původním slova smyslu vybudovanou, včetně opevněných bodů a prvků moderního kapitalismu. A to dávno před velkými zámořskými objevy. Co se týče Janova a Benátek, mluvil Fernand Braudel správně o „evropské expanzi“: byla zahájena v 11. století a byla dílem nově a dosud nevídaně zformovaných měst. V jistém ohledu byly tyto malé průbojné světy zaměřeny na externí obchodní výměny, a nikoli už na výlučné vztahy s okolním venkovem.

Jelikož tu nyní hospodářský život získával převahu nad aspekty zemědělskými, utvořily tyto shluky městských států velmi rychle na jihu a na severu – v Itálii a v Nizozemí – dva celky, které spojovala osa obchodních cest protínajících se v Champagni. Tato dvě uskupení se doplňovala i si navzájem konkurovala, jenže zatímco na severu měli na hranicích samé lesy, na jihu sousedili s bohatstvím Byzance a arabského světa. A díky této lepší obchodní poloze města na jihu přinejmenším po tři staletí vítězila, a mezi nimi především Benátky a Janov, které tomuto prvnímu ekonomickému mikrosvětů, jehož hranice vymezovaly kromě Brugg a hanzovních měst také Lisabon, Fés, Damašek či Azov, nesporně vládly. Poté, co ze soutěže vyřadila Amalfi a Pisu, měla tato dvě města faktorie a zahraniční državy od pobřeží berberských zemí až po Kaffu u Černého moře. Něco na způsob ještě neutvořeného

portugalského impéria, ale v rámci Středomoří. V době křižáckých výprav Benátky pominuly možnost zmocnit se byzantské říše, zato Janov dosadil na její trůn Palailogovce. Které z obou měst zvítězí? Žádné, protože jednala každé zvlášť, a tak narazila na hradbu islámu, který se v Levantě zabydlel. Již v roce 1282 se janovští bratři Vivaldiové chtěli této hradbě vyhnout tím, že by obepluli Afriku, avšak jejich výpravy ztroskotaly, neboť byly pro tak malé státečky příliš nákladné. Idea ovšem přetrvala...

A zdědilo ji Portugalsko, které se po dobytí Ceuty v roce 1415 vydalo na cesty kolem Afriky. Zemi podněcovalo úsilí Jindřicha Mořeplavce (1394–1460) a úspěchy Bartolomea Diase, který v roce 1487 doplul k Bouřlivému mysu (k mysu Dobré naděje). Koneckonců mezi Janovem a Lisabonem či Florencií a Flandry existovaly četné výměny, jako například předávání sadby cukrové třtiny nebo právě postoupení některých námořnických vynálezů, které byly doménou Italů.

Lisabonu poskytoval výhodu fakt, že zde vedle teprve nedávno rozvinuté vrstvy měšťanstva existovala pozemková šlechta, jež byla hotova dodat potřebné lidi schopné velet opevněným základnám nebo zhodnotit zámořské koncese. Ani Janov, ani Benátky tuto šlechtu k dispozici neměly.

Španělsko-portugalské soupeření

S prvními zámořskými objevy se soupeření mezi Portugalskem a Kastilií málem zvrhlo v konflikt. Portugalsko si ve smlouvě z Alcáçovasu, kterou podepsalo se Španělskem v roce 1479, vyhradilo monopol na obchod s černou Afrikou; stavba pevnosti São Jorge da Mina po roce 1481, jejíž všechny součásti byly dovezeny z Lisabonu, tento monopol jen potvrdila. Po roce 1492 však vedl kastilský úspěch v Americe ke změnám v dalším zavedeném monopolu, který Portugalci získali v roce 1456, za času papeže Kalixta III. Borgii, a který se týkal obchodování v Atlantiku. Svátý stolec byl v té době jediným státem s „celosvětovou“ autoritou, a proto zóny vlivu mezi obě země rozdělil i nyní papež, tentokrát Alexandr VI. Borgia, který byl adoptivním synovcem Kalixta III. a byl španělského původu. Jeho bula *Inter Caetera* přiřkla Španělsku země ležící 100 mil západně od posledního z Azorských ostrovů, a to „pevninu a ostrovy objevené dosud i do budoucna směrem do Indie i kamkoli jinam“. Vzhledem k portugalským

protestům byla nakonec demarkační čára posunuta smlouvou z Tordesillas (7. června 1494) o 270 mil na západ. Papež Julius II. pak v roce 1506 její ustanovení potvrdil.

V té době se zdálo, že jsou Portugalci velkými vítězi zápasu o ovládnutí cest, protože dopluli do Indie kolem mysu Dobré naděje a zároveň ukončili nadvládu arabských mořeplavců v Indickém oceánu. Albuquerqueova sláva překonávala pověst Kryštofa Kolumba, neboť množství zlata a koření vypadalo slibněji na východě než na západě. A tak aby prolomil portugalský monopol, podepsal kastilský král Karel (budoucí Karel V.) s Fernãem de Magalhães dohodu, kterou mu poskytoval prostředky na plavbu do Indie západní cestou kolem mysu Horn a přes Moluky (1519).

Už tehdy ale Amerika vydávala Španělům své poklady, a ačkoli Portugalci zakotvili v Brazílii, převaha Španělska (od roku 1492 sjednoceného) se zde utvrzovala zcela jednoznačně.

Uspořádání jejich dvou impérií v 16. a 17. století rivalitu mezi Španělskem a Portugalskem v Americe neukončilo. Portugalsku se v roce 1763 podařilo znovu získat kolonii Sacramento v ústí La Platy naproti Buenos Aires. V roce 1774 vzplála naplno válka a po smlouvách ze Santa Ildefonsa (1777) a z Pareta (1778) Portugalsko získalo ostrov Santa Catarina, ale ztratilo ostrov Fernando Póo v Guinejském zálivu, který pak pro sebe Španělsko uchránilo až do 20. století. V Americe Portugalsko znovu ztratilo Sacramento, ale dostalo zpět území „sedmi redukcí“, což byly jezuitské misie v Paraguayi, které byly v moci papežského stolce; jezuité odsud byli brzy nato vyhnáni.

Portugalci, hrdí na svou bývalou velikost, již podkopalo nejprve Španělsko a pak i Nizozemí, se opírali o Brazílii, o Timor a o indickou Góu, jejíž území se zvětšilo, a později ještě více o Afriku.

Nizozemsko-portugalské soupeření

Španělsko-portugalská rivalita přetrvala i v období let 1580–1640, kdy přitom obě koruny, španělská i portugalská, spočívaly na téže hlavě. K úderům, které jiní uštěďovali územím závislým na Portugalsku, byla Kastilie lhostejná... Peršan Abbás se spojil s anglickou eskadrou a sebral Portugalcům Hormuz, z Maskatu je vyhnal arabský Omán. Z Albuquerqueova díla toho už v Ománském zálivu mnoho nezbyvalo.

Smrtná hrozba pro Portugalce však přišla ze strany Nizozemců.

Jejich expanze zapadá do rámce bojů, které vedli Nizozemci a Spojené provincie proti Španělsku Filipa II. Portugalsko tehdy ztratilo nezávislost, ale i sjednocený iberský stát skýtal jedinečnou příležitost zmocnit se portugalských držav. Na Cejlonu a v Malace měla nizozemská Spojená východoindická společnost pouze své faktorie, ale na Sundských ostrovech založila na úkor Portugalců hotové impérium. Aby zabezpečili cestu kolem mysu Dobré naděje, zmocnili se Nizozemci Kapska (1652) a odstartovali tak búrskou kolonizaci v jižní Africe.

Na západě operovala nizozemská Západoidická společnost, jež byla založena roku 1621, a ta nechávala své korzáry v čele s Jacobem Willekenssem a Pietem Heinem, aby drancovali pobřeží Brazílie, obsadili Guyanu a oblast Sergipe a Maranhão. Vrcholné období nizozemského působení v Brazílii je spojeno s příjezdem Mořice Nassavského do Recife v roce 1637, v jehož doprovodu byli i urbanisté a vědci; a jelikož byl ducha tolerantního, přivedl sem jako kolonisty iberské Židy a marany (pokřtění Židé a Maurové), kteří pak rozvinuli obchod s cukrem a tabákem. V Curaçau tak byla postavena první synagoga v Americe.

Když se Portugalci v roce 1640 vymanili ze španělského područí, začali tamní nizozemské posádky nutit, aby se znovu nalodily, avšak Curaçao a část Guyany kolem Surinamu nakonec Nizozemcům zůstaly.

V Malajském souostroví Portugalci kořeny příliš hluboko nezapustili. Usadili se sice v Malace, ale ani v Acehu, ani na Celebesu se uchytit nedokázali. Historickým datem byl rok 1596, kdy na Jávu doplula nizozemská flotila Cornelise van Houtmana; brzy nato se zde usadila i Spojená východoindická společnost a Nizozemci postupně Portugalce vytlačili. Největší potíže způsobili ale Portugalcům indonéští vládcové, kteří se jejich snahám stavěli na odpor, až nakonec kapitalistickou dynamiku obchodníků v oblasti kolem Surabaji rozvrátili. Po tomto vyřazení zůstali už Portugalci pouze na Timoru, kde se však kolem Kupangu usadili v roce 1613 také Nizozemci a donutili své rivaly, aby se stáhli na sever a východ ostrova. Smlouvou z roku 1642 byl ostrov mezi oba soupeře rozdělen, přesto však spolu po celá dvě staletí neustále bojovali. Až v roce 1859 byla hranice mezi oběma částmi vymezena s definitivní platností, což stvrdila smlouva z roku 1904.

Po japonské okupaci celého ostrova získala nizozemskou část Timoru Indonésie, přičemž východní polovina zůstala „portugalskou provincií“. Ale už ne nadlouho...

Anglie: pryč s Nizozemci

Vzestup moci Spojených provincií a jejich všudypřítomnost dosáhly vrcholu kolem roku 1625. Hegemonie, kterou si vydobyl Amsterdam, trvala dobré půl století, kdy se z tohoto města stala jakási dnešní Wall Street. Jak ukázal Immanuel Wallerstein, tuto nadvládu charakterizoval fakt, že Nizozemci dokázali získat převahu ve většině oblastí hospodářského života: původně to bylo solení ryb už na lodi a jejich uzení, výroba lampového oleje a mýdla z velrybího tuku, velmi intenzivní a díky využití mlýnů i technicky moderní zemědělství, schopnost vyvážet zahradnické produkty a nakupovat levně švédské obilí. K těmto trumfům se pak přidal i textilní průmysl, který měl vždy velmi dobrou pověst a byl dědicem vlámské tradice; jeho centrum se nyní nacházelo v Leidenu, jenž soutěžil s východní Anglií. Nu a ke kvetoucímu pobaltskému obchodování a k výhodným textilním výměnám s Anglií se nově přiřadila mohutná aktivita v loďnicích, které byly nejvýznamnější v Evropě, jakož i v průmyslových odvětvích, jež měla návaznost na zámořské oblasti, především východoindické. V roce 1661 bylo v Amsterdamu 60 rafinerií cukru pracujících pro vývoz do Francie a do Anglie. Obchod s cukrem a kořením, který zajišťovala nejpočetnější flotila té doby, provozovaly ony dvě obří společnosti, jež vytvořily bohatství země: Spojená východoindická společnost ve východní Indii, která se starala spíš o obchod a byla z vlastní vůle pacifistická, a agresivnější Západoidická společnost, ta zaměstnávala více válečníků, založila Nový Amsterdam, nizozemské kolonie v Brazílii a Curaçao (1634).

Problémem hlavně pro Angličany bylo, že je Nizozemci ruinovali u nich doma, protože zboží z Pobaltí (dřevo pro stavbu lodí, obilí, len) dokázali prodávat levněji než samotní angličtí obchodníci. Navíc se Nizozemci vyskytovali úplně všude, v Atlantiku, ve Středozezemním moři, v Indickém oceánu, v Baltském moři, a tím stáli v cestě iniciativám anglických kupců a mořeplavců, kteří byli v té době rovněž ve fázi plného rozmachu.

Bylo třeba je vymazat z obzoru.

Toto předsevzetí začalo nabývat konkrétní podoby ve chvíli, kdy byla v Anglii ukončena občanská válka a kdy se znovu utvářela jakási národní jednota, jejímž cílem bylo ukončení hospodářské a námořní nadvlády Nizozemců. Výsledkem byly tři anglicko-nizozemské války v letech 1652–1654, 1664–1667 a 1672–1674; od Angličanů pak ze stejných důvodů přebrala v letech 1674–1678 štafetu Francie.

Počátečním signálem nepřátelství bylo vyhlášení tzv. *Acts of Navigation* (1651): Cromwell tímto zákonem nařídil, aby zboží dovážené do Anglie bylo přepravováno buď na anglických lodích, nebo na lodích zemí, odkud zboží pocházelo. Byla v tom „provokace“ vůči Nizozemcům, kteří byli hlavními námořními dopravci a kteří tuto svoji roli hráli díky nízkému nájemnému za lodi. Tarify, které ve Francii stanovil o několik let později Colbert, měly ostatně stejnou úlohu.

Smlouvy, které byly po těchto válkách podepsány v Bredě, měly za následek, že Nizozemci opustili Nový Amsterdam, z něhož se stal New York, a výměnou dostali Surinam – nicméně to byla rána, která ukončila nizozemskou nadvládu. Nizozemci sice i nadále kontrolovali „lóže“ v Moce, v Basře a na indickém Koromandelském pobřeží, měli asi dvacet faktorů v Bengálsku, udrželi svůj vliv také v Bangkoku a v Malace, jenže během 18. století klesly dividendy Spojené východoindické společnosti ze 40 procent na 25 procent, a ještě níž, a na opačné straně v Atlantiku byla ztráta severní Brazílie, kterou získalo zpět Portugalsko, kompenzována pouze tím, že Nizozemcům zůstal Surinam.

Síla kapitálu byla přemožena silou zbraní. I přes svoje ekonomické vlohy a svoji dynamičnost muselo Nizozemí kapitulovat, neboť jeho flotila nedokázala bojovat tak úspěšně jako flotila anglická. Nebo přesněji, nizozemští měšťané jí přestali věnovat nezbytnou péči, protože už nebyla tak „výnosná“ jako kapitál umístěný jinde či jinak.

Nizozemský úpadek byl nezvratitelný.

Anglie zasadila Nizozemí další ránu během jejich čtvrté války v letech 1780–1784. Nizozemci tehdy ztratili Cejlon a pak v důsledku válek vyvolaných Velkou francouzskou revolucí a Napoleonem ještě Kapsko – vždy ve prospěch Velké Británie, až bylo nakonec možno říci, že od 18. století se Nizozemí stalo „člunem zavěšeným na jedné z lodí Jeho britského Veličenstva“.

V zámoří tedy po Spojených provinciích nastoupila Anglie, avšak provázena Francií, takže šlo o nástup konfliktů, a to hned

od uzavření utrechtského míru (1713). Navíc se už nyní bojovalo na území samotných kolonií, nikoli jen na moři – začalo to samozřejmě v Kanadě, ale pak byl tento způsob soupeření rozšířen do Indie a později i do Afriky.

Pokukování po španělských koloniích

Obchod s východními zeměmi byl výnosný, ale americké bohatství ve zlatě a stříbře představovalo pokušení, jemuž mohli korzáři a nastupující mocnosti Anglie a Francie jen těžko odolat. V 16. století šel příkladem Francis Drake a po zkáze Nepřemožitelné armady si ve Versailles i Westminsteru lámali hlavu (a stejně tak i rejdaři a obchodníci), jak to udělat, aby si na tento pytel peněz sedli sami. Chytat lodě s poklady bylo jen nesystematickým řešením.

Ludvík XIV. se chtěl španělského impéria zmocnit tak, že by spojil sílicí francouzskou moc s panstvím španělských Bourbonů, které od nástupu Karla II. jen upadalo. Co se týče Angličanů, ti začali z Jamajky rozšiřovat svoje pašerácké obchodování i na pobřeží Mexika a k tomuto podloudnictví dokázali přidat ještě odkoupení tzv. *asienta*, které zaručovalo výhradní právo na dodávání černošských otroků do španělských kolonií a které předtím španělský král přiřkl portugalským obchodníkům. Toto propachtování obchodu s otroky v hispánském světě přinášelo značné zisky, a tak si Angličané přáli do španělských amerických kolonií pronikat spíše prostřednictvím pašování zboží a díky výnosným smlouvám o *asientu*, nežli aby je vojensky dobývali – takto byly totiž zisky obrovské a hrozba válek jen minimální.

Smrt Karla II. a nástupnictví na španělském trůnu, které mělo podle závěti připadnout vnuku Ludvíka XIV., opět všechno zpochybnily. Evropa utvořila koalici proti Francii (1701) a začalo se válčit v Itálii, v Německu, v Nizozemí, na mořích i v koloniích. Po porážce vévody de Bourgogne u Oudenarde a po dobytí Lille (1708) byla Francie dokonce zaplavena vojsky. Villarsovo vítězství u Denainu sice situaci Ludvíka XIV. znovu pozvedlo, to se však už rýsovalo kompromisní řešení podepsané roku 1713 v Utrechtu: Ludvíkův vnuk Filip V. si ponechá Španělsko, ale vzdá se svých práv ke koruně francouzské.

Vedle velmocenských sporů mezi Habsburky a francouzskou monarchií – císař získal španělské a nizozemské državy v Itálii –

se v této válce bojovalo především o osud španělských kolonií v Americe. Utrechtská smlouva je ponechala pod svrchovaností Filipa V.

Anglie tam ovšem rozšířila svoji sféru vlivu.

V první řadě získala pro jednu soukromou společnost monopolní *asiento* na třicet let; za tuto klauzuli se zaručily oba státy. Dále obdržela právo tzv. *navío de permiso*, které znamenalo, že jedna anglická loď bude moci v Americe volně obchodovat – a pašovat. Angličané tuto výhodu okamžitě zdokonalili tak, že svůj koráb zakotvili u Buenos Aires a ostatní lodě pluly stále sem a tam až do Bristolu, takže se koráb stal jakousi stálou základnou v samém srdci zálivu. A protože Anglie už dřív podepsala s Portugalskem prostřednictvím svého vyslance Methuena smlouvu, jež jí dovoľovala obchodovat v Brazílii, měla jí trasa souběžná k té, co vedla do La Platy, umožnit obchodování také přes města Parangará a Asunción a přes Chaco. Překážkou však byly jezuitské misie. Nicméně na druhém konci španělského impéria se Angličané dostali z Jamajky do Hondurasu a odtud se snažili z území Mosquitů kontrolovat Panamu. Obchod především – evangelizaci Angličané na rozdíl od Španělů neprováděli.

Angličané si tedy uzurpovali právo využívat všech přístupových cest do španělského impéria a podloudně tam obchodovat. Madrid sice zuřil, ale vyhlásit válku se neodvážil. Krize vypukla, až když bristolští a liverpoolští obchodníci začali protestovat proti způsobu, jakým Španělé urovnávali spory vyvolané jejich vlastním protiprávním jednáním... Doufali totiž, že se části španělské říše zmocní už při dojednávání utrechtské smlouvy, a dosažené ústupky se jim zdály směšné. Robertu Walpolovi ve funkci předsedy vlády tento válečný proud přerost přes hlavu a v roce 1739 byla vyhlášena válka, přičemž Francie se pod vedením kardinála de Fleury přidala na stranu Španělska.

Jedním z anglických úspěchů této anglicko-španělské války se stala známá okružní plavba admirála Ansona, kterou Voltaire oslavil ve svém *Století Ludvíka XIV.*: admirál byl pověřen cestou do Peru, a ačkoli většinu jeho flotily zničila bouře, on na jediné lodi, jež mu zůstala, znovu vyplul směrem k Filipínám, kam pronásledoval manilskou galeonu, a když se jí zmocnil, dovezl všechny její náklad vítězoslavně do Anglie (1744). Mír uzavřený díky Methuenově smlouvě navíc umožnil, aby anglické výrobky proudily na Pyrenejský poloostrov zcela svobodně.

Novinkou ve válkách a konfliktech Walpolovy a Newcastlovy doby bylo působení veřejného mínění, povzbuzovaného dávnými protišpanělskými náladami, které se projevovaly v duchu pomstychtivého a doboyačného hurávlástenectví. Šovinismus se obracel stejnou měrou i proti Francii, protože ta prý příliš postupovala v Kanadě a v Indii – a přitom to ve skutečnosti byli angličtí osadníci, kdo v severní Americe vyvíjel velký tlak. Nu a dobytí ostrova Cape Breton v roce 1745 rovněž přivítaly výbuchy šovinismu, které byly v příkrém kontrastu se strnulostí, jež po této události zavládla ve Španělsku a ve Francii. „Jednou z nejobtížněji překonatelných překážek, jaké předpokládám v našem vyjednávání s Francií,“ napsal P. D. S. Chesterfield, „je naše nedávná akvizice ostrova Cape Breton, který se stal celému národu velice drahým a který je desetkrát populárnější, než kdy byl Gibraltar.“

Tyto protifrancouzské a protišpanělské válečné choutky se projevovaly také v Karibské oblasti, jež byla pro tento trojstranný obchod“ významnou křižovatkou.

Francouzsko-anglické soupeření

Francouzsko-anglické soupeření v koloniích poznamenalo historickou paměť Francouzů asi víc než jakákoli jiná konfrontace: téměř po dvě staletí ho provázely takové zkoušky, jakými byla například „ztráta Indie a Kanady“, Fašoda atd. Tato formulace vzbuzuje dojem, že tu na sebe od začátku narážely dvě přesně definované koloniální politické koncepce, ale ve skutečnosti přinejmenším francouzský předrevoluční režim neznal nic jiného než jednotlivé po sobě následující politické akce. To až v době imperialismu se obě mocnosti opravdu střetaly neustále s jediným cílem, utvořit si vlastní impérium, a zpětný pohled dějin pak zanesl tento antagonismus až do 18. století.

Od 17. století až po Napoleonův pád jsme byli svědky víceméně příležitostného budování této rivality během různých samostatných konfliktů, aniž by třeba z francouzské strany byla v hledáčku přímo Anglie. V době Filipa II. šlo spíš o Španělsko, jehož impéria by se byla Francie ráda aspoň částečně zmocnila; poté s ním však uzavřela spojenectví, aby ji Anglie neroztrhala na kusy. V 17. století v Indii měla zase záslusk především na nizozemské državy, ale ozbrojené srážky zde postavily proti sobě Francouze s Angličany. Když nastal kolem roku 1670 prudký úpadek

Nizozemí, hleděl Ludvík XIV. na Anglii přes to přese všecko jako na spojence, byť slabého. Toto podcenění anglické síly se ovšem projeвило velmi brzy.

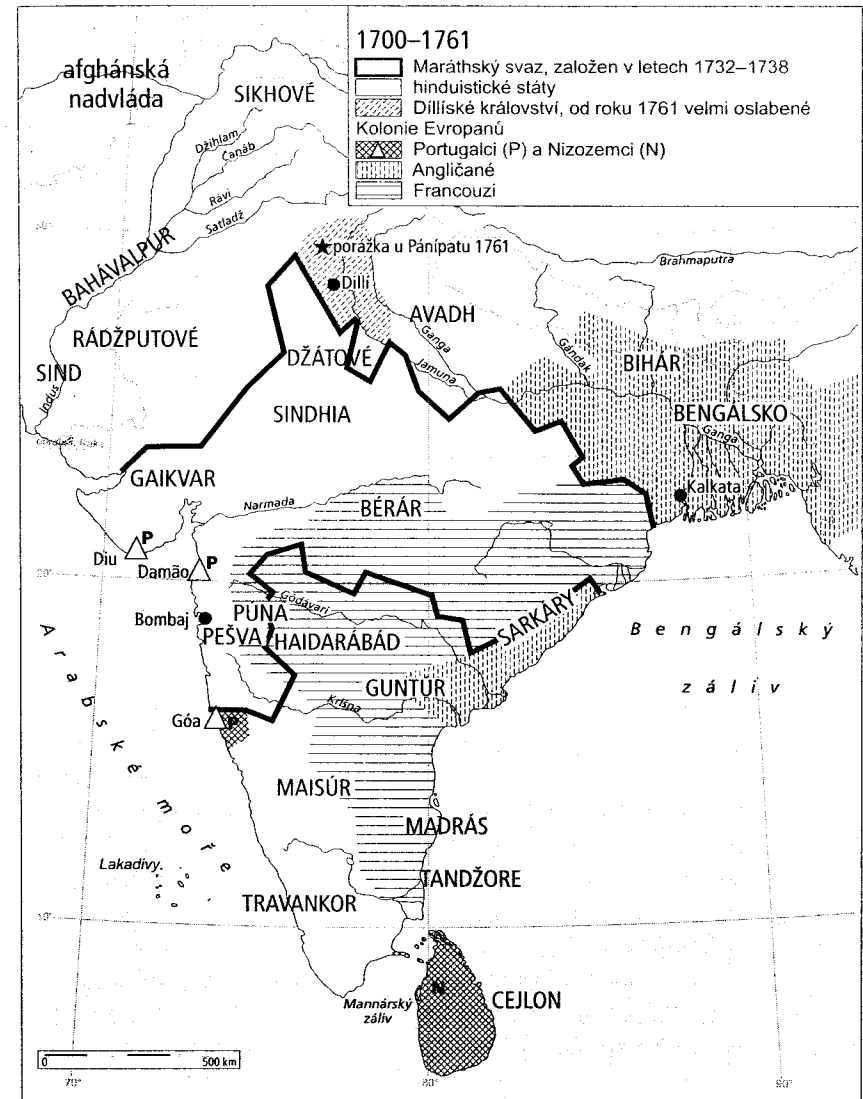
Dalším charakteristickým rysem byl fakt, že konflikt s Anglií nabyl jiné povahy v Kanadě, kde Francouzi projevovali náznaky pařeženství a kde každopádně šlo o náboženství, jako by tam pokračovaly náboženské války, a jiné v Indii, kde byly cíle obchodní, čistě obchodní – než se pak ovšem proměnily v požadavky územní.

V Antilách se francouzsko-anglický antagonismus rozplynul v pochopitelných zájmech kolonistů, které ovšem neměly vždy vazbu na jejich původní vlast.

Jak zdůraznil Immanuel Wallerstein, toto historické nepřátelství bylo charakteristické i tím, že narostlo ve chvíli, kdy už byly vnitřní spory v obou zemích méně významné než konflikty se zahraničím, zkrátka když se zájem státu stal důležitějším než střety panovníka s feudály a jinými protagonisty nebo než problémy náboženské.

Vznikly tak konflikty mezi celými státy a ony společnosti, jež byly vytvořeny za účelem hospodářského využití kolonií, musely vládám ustoupit.

Nizozemí si navzdory svému úpadku uchovalo i nadále velký vliv na obchod v Indickém oceánu, a to díky Spojené východoindické společnosti. Ta však musela čelit konkurenci anglických *chartered companies*, oněch výsadních obchodních společností, které byly často věřiteli státu a které měly tak silné postavení, že jim stát ochotně pomáhal. Tyto společnosti se v letech 1720–1740 nepřetržitě rozvíjely, i přes neúspěšné finanční spekulace Společnosti jižních moří a přes otřesy, jež v Indii nastaly po smrti Aurangzěba (1707) a po zhroucení mughalské říše. Růst moci maráthské říše představoval nebezpečí pro anglické faktorie v Bombaji a v Kalkatě, takže se anglická Východoindická společnost musela spojit s dakšinskými *súbédáry* (místodržiteli), kteří se po Aurangzěbově smrti také osamostatnili. Francouzská Společnost Indií založila v letech 1723 a 1739 faktorie Mahé (Máhi) a Karikal (Káraikkál), jejichž prostřednictvím pokrývala přibližně stejnou oblast. Francouzskou společnost kontroloval bratr ministra Philiberta Orryho stejně, jako ta anglická závisela na siru Robertu Walpolovi. Zástupci obou společností však začali na místě provádět aktivnější politiku, jež brzy přesáhla rámec obchodu. První signál k akci dali Francouzi.

Indie v době francouzsko-anglického soupeření

Zatímco guvernér Lenoir, který založil Mahé a dokázal účty společnosti ochránit i v době Lawova bankrotu, byl administrátorem a schopným obchodníkem, jeho nástupce Benoît Dumas už s Indý nejdinal coby obchodník, ale jako koloniální představitel: vyjednával s *naváby** a zasahoval do jejich konfliktů, když například zachránil ženu a dceru prince Dósta Alího, kterého ohrožovali Maráthové. Stal se tak iniciátorem čistě politických aktivit, jež se vymykaly rámci obchodní společnosti a žádaly si podpory ministrů. Stejně tomu bylo i u jeho nástupce Josepha-Françoise Dupleixe – a jejich politika vyvolala odvetu anglické společnosti. Dumas se v letech 1735–1741 řídil představou, že z domorodců vytvoří milici tzv. *sipáhíjů*, kterým budou velet Francouzi, že se faktorie přemění v citadely a vojsko že bude poskytovat služby spřáteleným vládcům. Jeho moc tím velmi vzrostla a on se nechal jmenovat *navábem*. Dupleix šel ještě o krok dál: prosazoval myšlenku, aby se Francouzská východoindická společnost už nespokojovala pouze s obchodem a s vojenskou kontrolou jednoho či několika míst, nýbrž aby vzala jednotlivé místní vládcy pod svoji ochranu, a ti že jí výměnou postoupí buď určité území, nebo příjem z daní.

V jistém smyslu byl Dupleix autorem koncepce protektorátu, jež byla o století později převzata v Egyptě a poté i v Maroku.

V Severních sarkárech (kde ležely osady Jánam a Mačilápatnam) a na Koromandelském pobřeží (Pondichéry, Karikal) se Dupleix spojil s karnátským *navábem*, který mu potom pomohl zachránit Pondichéry z obležení, k němuž Angličany nakonec dovedly obavy z francouzské rozpínavosti. O rok později pak Mahé de La Bourdonnais, který z ostrovů Ile de France (dnes Mauricius) a Bourbon (Réunion) učinil velkou námořní základnu na cestě do Indie, oblehl Madrás a zmocnil se ho. Jenže místo toho, aby ho vrátil karnátskému *navábovi*, nechal město za výkupné Angličanům. Dupleix smlouvu neuznal a La Bourdonnais dal zavřít do Bastilly. Když admirál Boscawen oblehl Pondichéry, podařilo se Dupleixovi obležení ukončit, avšak na základě mírové smlouvy, kterou Francouzi uzavřeli s Angličany v Cáchách, musel Angličanům vrátit Madrás.

Nicméně prostřednictvím indických vládců znovu vstoupil do složitých nástupnických sporů v Karnátaku a v Dakšinu, přičemž

Angličané činili totéž. A Robert Clive dokázal nad jednotlivými Dupleixovými kondotiéry postupně vítězit. Dupleix sice kontroloval rozsáhlá území, avšak jeho výboje stály příliš mnoho peněz, a tak východoindické společnosti v Paříži i v Londýně začaly hledat nějaký kompromis. Komisař Godéheu usoudil, že se Dupleix chová nerozvázně, a proto byl nakonec odvolán (1754). Smlouva, která nese Godéheuovo jméno, odzvonila dobovačné politice.

Válka ovšem vzplála znovu, když bengálský *naváb* Siráždžuddaula zaútočil na Kalkatu, donutil ji kapitulovat a zavřel 146 Angličanů do „černé díry“ bez přístupu vzduchu, kde se jich dvě třetiny udusily (1756). Clive se za pomoci 900 Evropanů a 1900 *sipáhíjů* znovu zmocnil Kalkaty a Čandarnagaru a zvítězil nad Siráždžuddaulou v bitvě u Palásí (1757). Když pak zatlačil armádu Velkého mughala, který přišel navábovi na pomoc, zřídil nad Bengálskem, Bihárem a Urisou protektorát Východoindické společnosti. Tímto okamžikem se datuje počátek anglického koloniálního panství v Indii.

Francouzi Lally-Tollendal a Bussy se pokusili získat v Indii znovu půdu pod nohama, ale jejich snaha ztroskotala a po uzavření pařížského míru (1763) zůstalo Francii v Indii jen pět faktorii (jež byly vojensky ztraceny také), což se ostatně jeví jako diplomatický úspěch ministra Choiseula...

K francouzské porážce došlo z toho důvodu, že Dupleix jednal za zády své společnosti, a proto mohl žádat pouze o omezenou pomoc – aby náležitě zdůraznil své úspěchy, musel „blufovat“. Ony úspěchy měly samozřejmě reálný základ, jelikož nad Karnátakem a Dakšinem uplatňoval skutečný protektorát, a Angličané ho také až do roku 1750 nechávali v podstatě na pokoji v domnění, že si Dupleix ve vzájemných sporech mezi Indý nakonec naběhne sám. Pochod Muzaffara a Bussyho na dakšinskou metropoli však donutil anglického guvernéra Thomase Saundersse, aby tomu učinil přítrž, a od té chvíle na něj Dupleix narazil, kam se pohnul jak v Dakšinu, tak i v Karnátaku. Tak velké území bylo pro Francouze příliš velkým soustem.

Marc Vigié ve své práci o Dupleixovi soudí, že právě on vynalezl princip koloniální armády a zároveň že byl i průkopníkem nové politiky; ve své zaslepenosti však chyboval a jeho anglofobie byla až chorobná. „Anglie přivedla v Indii portugalský národ do otroctví a nizozemský již sklání šíji a jeho brzy pocítí. Nás si přeje podrobit též,“ napsal Dupleix. Opatrný realismus jeho nad-

řízených v Paříži se mu jevil jako známka slabosti a nedostatku vlastenectví, jako zrada.

Také z tohoto hlediska byl Dupleix zvěstovatelem, neboť z jeho varování a z jeho neúspěchů se zrodil mýtus o „ztracené Indii“, kterou „nám sebrali Angličané“, zatímco ve skutečnosti právě jeho chování donutilo Angličany reagovat, ačkoli tehdy ještě nebyli připraveni Indii ovládnout. Někteří jeho postup schvalovali, například abbé Raynal, a naopak ti, kdo se jako Voltaire stavěli proti králově koloniální politice, ho zase kritizovali. Skutečným hrdinou se však Dupleix stal po roce 1870, kdy si Francie chtěla opětovně vybudovat velkou říši a kdy vzpomínka na něho (a na Montcalma) oživila nenávist k Angličanům: mezi roky 1881 a 1913 bylo o Dupleixovi a o Francouzské východoindické společnosti vydáno patnáct knih.

V severní Americe postavilo francouzsko-anglické soupeření kolonisty proti kolonistům. Zásadním rozdílem v jejich postavení byl ovšem fakt, že na francouzské straně se metropole o osud kolonistů zajímala obecně jen málo, zatímco Londýn byl v obraně anglicky mluvících Američanů velmi aktivní. Proč ten rozdíl?

Předně proto, že francouzské veřejné mínění mělo o využití těchto krajů jen omezený zájem. „K čemu jsou ta jitra sněhu?“ ptal se Voltaire a také ministr Choiseul prohlásil v roce 1758, že čtvereční míle v Nizozemí vydá za celou Kanadu. „Zeměpisná šířka, na které se tato kolonie nachází,“ napsal o něco později hrabě Jean-Frédéric de Maurepas, „jí nemůže dodat stejné bohatství jako na amerických ostrovech. Plodiny, jež se tam pěstují, jsou s výjimkou vína stejné jako na území království.“ Je to pohled venkovana. A když za sedmileté války, po pádu pevnosti Frontenac, volal markýz de Montcalm o pomoc, ministr námořnictva N. R. Berryer mu odpověděl: „Hoří-li dům, nestará se člověk o stodolu.“

Angličané měli naproti tomu jinou představu severní Ameriky. Pro ně znamenali kolonisté pracovní sílu, která jim dodává levné suroviny (především dřevo) a kožešiny, a zároveň odběratele, kterým budou prodávat výrobky svých manufaktur. Systém takzvané „exkluzivity“ měl tedy fungovat ve prospěch anglických podnikatelů – ovšem pod podmínkou, že američtí kolonisté nebudou vyrábět nic sami („ani hřebíček“) a že budou výrobky nakupovat ve Velké Británii.

Anglická vláda tedy vysílala do zámoří neustále nové a nové kolonisty, zatímco Bourboni ve Francii zůstávali od chvíle, kdy pominul náboženský aspekt konfrontace v Kanadě, zcela lhostejní. A tak kolem roku 1740 posílily anglické kolonie v Americe asi na milion obyvatel, zatímco francouzských kolonistů bylo nanejvýš 80 000, plus pár tisíc dalších v Louisianě.

V 18. století nebylo motivem pro emigraci ani tak náboženské pronásledování (ostatně když chtěli francouzští protestanti po odvolání nantského ediktu odejít do Ameriky, král jim to zakázal – neexistuje ale důkaz, že by chtěli odcházet ve větším počtu), jako spíš důvody rázu ekonomického, například irská zemědělská krize nebo zpusťování Falce válkami. O odcházející se staraly jakési vystěhovecké agentury, které vznikaly v Anglii, v Nizozemí, ale ne už ve Francii. Skupiny emigrantů nejvíce proudily z anglosaských a německých zemí: především to byli skotští Irové (potomci Skotů, kteří se kdysi usadili v Ulsteru), Švýcaři a Němci z Porýní.

Kolonisté směřovali do vnitrozemí, kde naráželi na Francouze, kteří byli usazeni podél Ohia a jejichž obydlená území blokovala cestu na západ: první důvod ke konfliktu. Druhým důvodem bylo, že část francouzských Kanadanů, zvláště za guvernéra Beauharnaise, prozkoumávala všechny cesty, jež by mohly vést přes Velká jezera nebo Hudsonovým zálivem k Pacifiku. Toto „hledání západního moře“ dovedlo samozřejmě muže typu La Verendrye přes prerie až ke Skalistým horám, ale protože oni sami vyznačené území neobhospodařovali, chtěla si ho přisvojit anglická Společnost Hudsonova zálivu.

A konečně v Louisianě, kde vládla francouzská Západoindická společnost, se konflikty mezi Francouzi a Angličany z Karolíny a Georgie zvrhly v ozbrojené boje, jejichž prostředníky se stali indiáni, neboť Angličanům se podařilo poštvať proti Francouzům kmeny Načezů a Čikasarů. Západoindická společnost už nedokázala Louisianu bránit, a proto byla nucena ji v roce 1731 postoupit králi.

Tento anglosaský tlak vedl ke střetům s Francouzi více než politika Londýna, i když Anglie své osadníky podporovala a veřejné mínění jim dodávalo odvahy, zmítáno silně protifrancouzskými náladami – ale ve Versailles jako by to bylo všem jedno. Zakrátko po uzavření cášského míru (1748) zahájili Angličané první ofenzivu od Halifaxu v Novém Skotsku směrem k Akádii, přičemž ko-

lonisté z Massachusetts postupovali zároveň k řece sv. Vavřince a dosáhli pohoří, jehož svahy oddělují atlantskou a vavříneckou oblast. A navíc další kolonisté, hlavně Irové a Němci, směřovali k Illinois (na svém postupu založili Fort Pickawillany) a osadníci z Virginie se pod vedením George Washingtona utkali v boji s Francouzi nedaleko Fort Duquesne: zvítězili, avšak francouzský vůdce Jumonville byl přitom zabit za velmi podivných okolností.

Zatrpklost Francouzů ještě přivilo opatření guvernéra Lawrence, zvané „*Grand dérangement*“: po dobytí Akádie přistoupil k rozptýlení obyvatel této francouzské kolonie – do Nové Anglie a do ostatních anglických kolonií jich bylo vystěhováno sedm tisíc z deseti.

Když se operace znovu rozhořely během sedmileté války (1756–1763), měli Angličané k dispozici flotilu, která měla výraznou převahu (158 korábů proti asi 60 francouzským) a která se navíc zmocnila ještě dalších 300 francouzských plavidel; francouzské námořnictvo přitom ztratilo 6000 mužů. Námořní válka představovala takový úspěch, že po vítězství admirála Boscawena nad La Cluem u Lagosu uvažovali Angličané i tom, že se vylodí ve Francii a obsadí Belle-Isle.

Francouzské královské námořnictvo nebylo schopno bránit francouzské pobřeží, a tím spíš ani nedokázalo přispět sebemenší pomocí francouzským Kanadánům, kteří byli již ve velké početní menšině. Vojenské kvality markýze de Montcalma nicméně úspěchy Angloameričanů poněkud oddálily. Ti nejprve obsadili Fort Duquesne a Fort Frontenac, aby Kanadu odřízli od Louisiany, zatímco na východě Boscawenova flotila ovládla Louisbourg (1758) – tato pevnost byla symbolem francouzské přítomnosti v severní Americe. V rozhodující bitvě o Québec, v níž proti sobě stáli Montcalm a James Wolfe a v níž také oba zahynuli, padlo město do rukou Angličanů. Nakonec musel kapitulovat i Montreal hájený guvernérem markýzem de Vaudreil, protože byl anglickými kolonisty neprodyšně obklíčen (1760).

Pařížskou mírovou smlouvou (1763) se vláda Ludvíka XV., kterého nezajímalo nic jiného než situace v Evropě, zámoří vzdala: Kanadu ztratila ve prospěch Anglie a Louisianu postoupila svému spojenci Španělsku. Ze svých ohromných amerických držav si Francie ponechala už jen část svých území v Karibské oblasti, kterým dala přednost před Kanadou – k této volbě se ještě vrátíme.

Když fyziokrat* Bourlamaque ve své době analyzoval příčiny této francouzské porážky, viděl mezi nimi „špatnou organizaci moci mezi guvernérem, intendantem a velitelem vojsk, ale také ukončení tolerance vůči protestantům, neexistenci přistěhovalecké politiky ve prospěch cizinců, výstrelky expanzivní politiky náboženských řádů, absenci politiky, jež by se zabývala domorodci, a samozřejmě i zaslepenost metropole.“

S historickým odstupem máme za to, že rok 1763 představuje konec první francouzské koloniální říše. Z pohledu současníků tomu však bylo jinak: v první řadě si Francie uchovala Antily, což se zdálo nejdůležitější, a potom, její ministři se hodlali do Kanady vrátit – zasazovali se o to Choiseul i Vergennes.

Za těchto okolností začala válka o nezávislost Spojených států. A vládci ve Versailles se ve své touze po odvetě Anglii spojili paradoxně právě s těmi osadníky, kteří stáli na počátku francouzské porážky. Že v takové situaci chtěli kanadští Francouzi zůstat v ústraní, je zcela pochopitelné.

Pozůstatky i nová pole pro soupeření

Všestrannou rivalitu, jež vyvstala s velkými objevy cest do Indie, neukončily ani události v Americe roku 1776, ani Francouzská revoluce, Napoleon nebo nezávislost španělských kolonií do roku 1821 – ztratila ovšem část svých významových souvislostí.

Zhroucení francouzského koloniálního panství, spojené se ztrátou Indie, Kanady a Haiti, bylo jistě nejpozoruhodnější, avšak španělská říše na tom nebyla o mnoho lépe: Španělům zůstaly jen Filipíny, Kuba a několik miniaturních území. Přitom největší otřesy v důsledku pařížského míru (1763), Francouzské revoluce a císařství se projeví paradoxně ve Velké Británii. Ze všech těchto krizí vyšla vítězně, nicméně vzhledem k nezávislosti Spojených států amerických už nemohla svůj rodící se imperialismus zdůvodňovat tím, že anglické kolonie jsou rozsety po celém světě, když se tyto kolonie právě začaly bouřit. Politiku osídlování zámoří, která Británii tolik ležela na srdci, museli v Londýně znovu zvážít.

* Stoupenec francouzské národohospodářské nauky 18. století, která pokládala půdu a zemědělství za jediný zdroj blahobytu. (pozn. překl.)

Další hrozba se však vznášela nad koloniemi „druhého typu“, tj. nad těmi, které byly jako třeba ostrovy s cukrovou třtinou hospodářsky velmi výnosné. Například francouzské kolonie nikdy neprosperovaly tolik jako v letech 1763–1789, tedy po ztrátě Kanady a Indie. Jenže po roce 1800 černošské vzpoury a zrušení otroctví a obchodu s lidmi způsobily, že se budoucnost těchto držav ocitla v nebezpečí. V Paříži a hlavně v Londýně se začala řešit otázka (už tehdy...), zda by nebylo lepší, kdyby byly kolonie nezávislé a kdyby se s nimi výhodně obchodovalo.

Za těchto okolností, kdy už po roce 1815 pouze Indie a Malajské souostroví přinášely Angličanům a Nizozemcům rostoucí zisky, ztratila stará koloniální nepřítelství reálnou podobu, nicméně v paměti lidí zůstávala stále živá.

Když pak Francie navázala na svoji dobovačnou politiku, stalo se to daleko od oblastí, kde expandoval její dávný britský rival: v Alžírsku, Annamu, Senegalu a brzy i v Tunisku. Angličané se také zmocnili vzdálených zemí, Austrálie, Nového Zélandu atd., a tak na sebe nakonec obě mocnosti narazily v Pacifiku.

Obrat nastal v Egyptě a v Alžírsku

Odhlédneme-li od „legendy“ spojené s Bonapartovou expedicí do Egypta, jakkoli je to riskantní a musíme se přitom vyhnout různým nástrahám a iracionalitě, představuje tato výprava přechod od jednoho typu expanze k druhému. Konzul se zde se svou armádou vylodil coby člen Francouzského institutu, obklopen zástupem vědců: bylo s ním 21 matematiků, 3 astronomové, 17 inženýrů, 13 přírodovědců, 22 tiskařů atd. a mezi nimi tak slavné osobnosti jako Gaspard Monge, Geoffroy Saint-Hilaire či Claude Berthollet. Napoleon chtěl ukázat, že se vylodil s armádou, jež ztělesňuje *civilizaci*, že nejde *ani o zlato, ani o Krista*. Prohlásil ostatně, že „spíše než mamlúky respektuje Boha, jeho prokora a Alkoran“, tedy korán.

Druhým rysem tu je určitě zakořeněnost tohoto dobrodružství do delší řady událostí, kterou tradiční historiografie zkoumá tak, že vyprávění dělí na chronologické úseky: starý režim, revoluce, císařství, restaurace. V roce 1797 totiž Talleyrand právě na půdě Francouzského institutu oprášil Choiseulův plán a žádal, aby byl Francii postoupen Egypt, což byla tehdy módní země, kterou krátce po sobě popsali cestovatelé Claude-Étienne

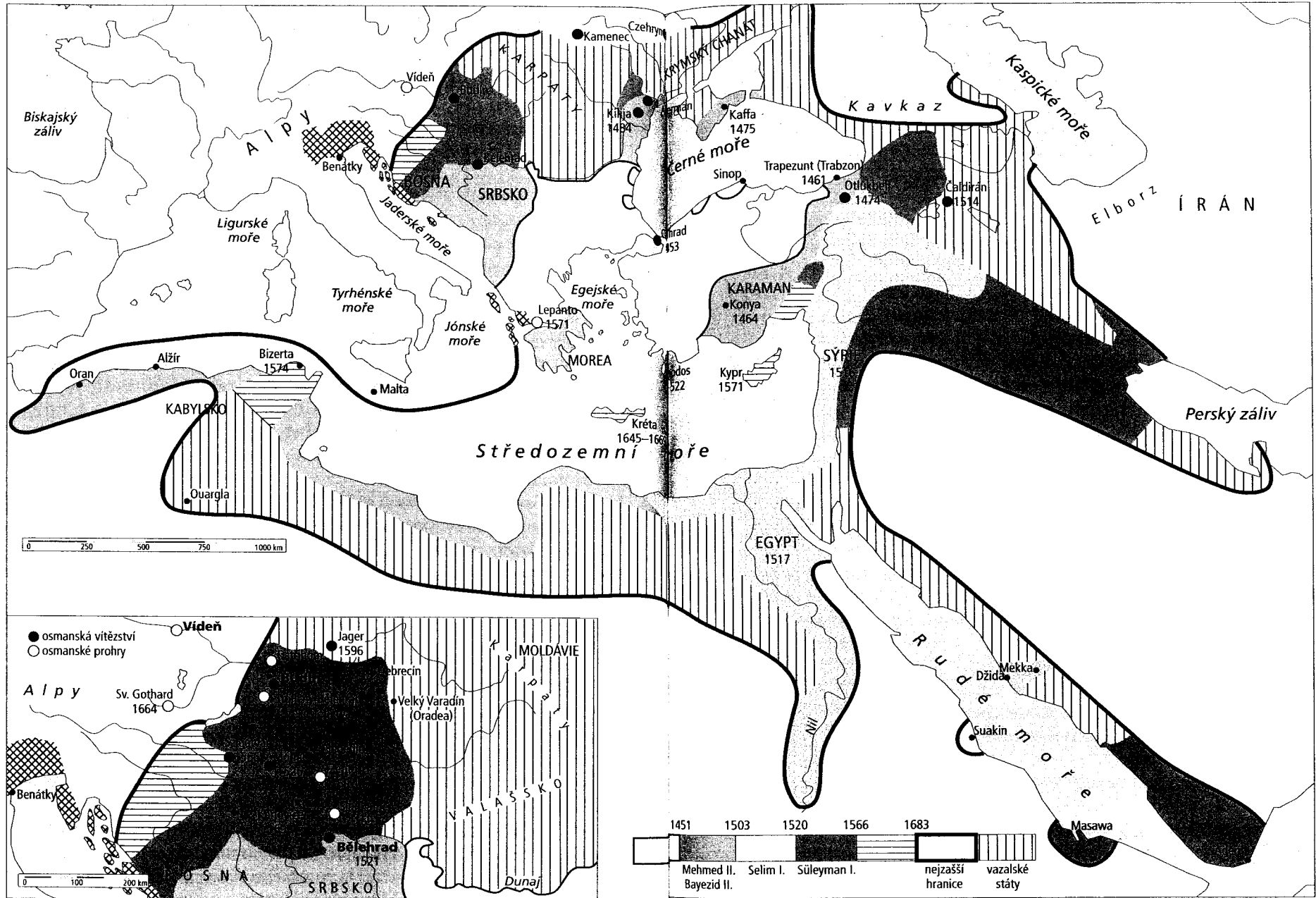
Savary (*Lettres sur l'Égypte*, Dopisy z Egypta) a hrabě de Volney (*Voyage en Égypte et en Syrie*, Cesta do Egypta a Sýrie). Šlo zjevně o to, aby se tudy znovu otevřela cesta do Indie a ke spojenci Tipú Sultánovi, který se v roce 1784 stal maisúrským vládcem (Y. Benot).

Novinkou bylo, že se tento plán hodil k rodícím se snahám o rozklad osmanské říše, která se měla podle evropských panovníků již brzy zhroutit a na jejímž místě by Kateřina II. a Josef II. byli rádi viděli říši řeckou (nějaké kousky by si byli třeba urvali také pro sebe). Na své by si přišly i Francie a Španělsko: Francii by připadl Egypt, nebo země Berberů. Bonaparte ostatně v roce 1802 počítal s výpravou proti Alžírku, „neboť jeho loupežné akce jsou hanbou Evropy a moderních časů“. A v roce 1808 přemýšlel o opětovném dobytí Egypta, aby si ho nenechali Angličané. Tak se zrodilo soupeření o „nemocného muže na Bosporu“ neboli o osmanskou říši, kterou Napoleon navzdory svým počátečním vítězstvím nedokázal ovládnout. Když se však po vítězství nad napoleonskou armádou chtěli v Egyptě usadit Angličané, donutil je Muhammad Alí odplout zase pryč a díky Francouzům, kteří v zemi zůstali, vzniklo mezi oběma zeměmi spojenectví.

Expedice do Egypta a alžírský plán však byly především zřetelným projevem obratu v dějinách kolonizace: její iniciátoři totiž nyní prohlašovali, že tím bojují proti obchodu s otroky i proti otroctví samotnému, a jako první tedy začali používat argumenty dobyvatelů Afriky v 19. století.

Mezihra: pomíjivá sláva egyptského imperialismu (1820–1885)

Ve chvíli, kdy Francie a Anglie zaměřovaly svoji pozornost na Egypt, objevoval on sám znovu dávné stezky arabského imperialismu a arabské kolonizace směrem na jih do Súdánu. V této době totiž vzhledem k ruské expanzi na Kavkaze vysychal jeho hlavní zdroj bílých otroků. Jelikož byly muslimské státy zbaveny svých Čerkesů a Gruzínců, musely se kvůli zásobování otroky obrátit jiným směrem – a tak došlo k novému rozmachu tohoto obchodu podél toku Nilu. Zde se nacházel jeden z hlavních důvodů egyptské expanze do Etiopie, jejíž otroci – muži, ale hlavně ženy – byli žádanější než *Zandžové* (černoši).

Egyptský místokrál Muhammad Alí nicméně počítal s tím, že černochoy zapojí do své armády a použije je v Hidžázu,* protože ostatní vojáci *Nizam al-Žadid* (tak pojmenoval svoji evropsky vycvičenou armádu) snášeli vedra v Arábii jen obtížně. Egyptu šlo o to, aby od wahhábovců získal zpět svatá místa. Jako pán Káhiry, Súdánu a Svaté země by tak Muhammad Alí obnovil velkou arabskou říši...

Dobývání Súdánu bylo zahájeno za osmanské nadvlády, ve jménu místokrále; než dosáhlo Dárfúru a pramenů Nilu, trvalo to několik desetiletí, ale hlavní část země byla podmaněna v letech 1820–1826. V roce 1824 založili Egypťané Chartúm, zavedli daňový režim, který následně vyvolal sérii vzpour, a jako úřední jazyk osmanskou turečtinu. Jak bylo v osmanské říši už tradičním zvykem, i při této kolonizaci se projevil multietnický přístup, když z 24 guvernérů v letech 1821–1885 (období osmanské a pak vlastně egyptské nadvlády) bylo 8 Čerkesů, 2 Kurdové, 5 Turků, 2 Řekové, 1 Albánc, 1 Angličan (budoucí Gordon Paša) a jen jediný Egypťan. Za základ pro zdanění byla zvolena půda, přičemž se danil počet velkých kol na vodu (*sákíje*), za něž se platilo 15–132 piastřů ročně podle výnosnosti půdy. Půda, která se nezavlažovala, byla zdaněna mnohem méně, datlové palmy rovněž. Vzhledem k tomu, že černí vojáci umírali mimo Súdán na různé nemoci, používali je Egypťané k osídlování jejich vlastní půdy. Zároveň se z nich ovšem utvářela kasta vojensky vycvičených žoldnéřů, kterým se brzy začalo říkat Núbi, takže *chedív* sice neměl k dispozici onu původně zamýšlenou armádu černochoů, ale v Súdánu mu sloužily zdatné ozbrojené jednotky, jež později použili i Němci v Tanganice a Belgičané v Kongu. A jejich pokračovatelem byl v nedávné době ugandský diktátor Idi Amin Dada.

Egyptský expansionismus nakonec vyústil do hledání pramenů Bílého Nilu, přičemž pod Chartúmem vzhledem k slabosti černošských kmenů nenarážel na mnoho překážek. Slonů zde byla hojnost, což přitahovalo dobrodruhy a turisty, a tak se „cesta do Súdánu“ stala v šedesátých letech 19. století svého druhu literárním žánrem.

A právě tomuto pronikání Evropanů se pokoušeli bránit Abás a Muhammad Saíd, což byli nástupci Muhammada Alího.

Když se místokrál Ismáíl stal v roce 1867 dědičným *chedívem*, měl v úmyslu zemi modernizovat a stejně jako další panovníci té doby propadl fascinaci železnicí a parníky. Brzy se vši silou pustil do probíhajícího budování Suezského průplavu, který byl dílem Francouze Ferdinanda de Lesseps.

Z této události století učinil Ismáíl manifestaci významu Egypta, dáváje tak na vědomí, že jeho země patří nadále mezi „velké mocnosti“ moderní doby. Na slavnostní otevření průplavu byli pozváni vládcové, spisovatelé (Ibsen, Fromentin, Zola a další) i hudebníci. V roce 1869 plula francouzská císařovna Evženie v čele prvního průvodu lodí, které se průplavem vydaly, a v roce 1871 byl v Káhiře zahájen provoz Opery představením Verdiho *Aidy*, kterou autor napsal právě pro tuto příležitost.

Egypt podlehl „pokušení Západu“.

Ismáíl si byl dobře vědom imperialistických choutek Evropy, a tak povolal inženýry a vojenské poradce z Ameriky; chtěl předběhnout Francouze a Angličany, kteří dychtili po horním Súdánu. Na světové výstavě v roce 1878 prohlásil, že egyptská africká říše bude brzy sahat na mapách až k Čadskému jezeru a že jeho země plánuje otevřít si cestu k Atlantiku.

Ve skutečnosti však přinesly určité výsledky pouze výpravy k somálskému pobřeží, a i ty byly zanedbatelné, protože etiopská vojska nad Egyptány v letech 1875–1876 zvítězila.

Chedív také pověřil Angličana Gordona Pašu, aby skoncoval s obchodem s otroky, a chartúmský guvernér tuto misi pojal jako hotovou křížáckou výpravu. Obchod s lidmi živil zemi už téměř celé tisíciletí a bez otroků nemohly přežít ani karavany. Výdaje spojené s proklamovanou modernizací země způsobily nakonec zadlužení, jež brzy dosáhlo smrtelných rozměrů: Egypt upadl do rukou věřitelů a celá odvětví se ocitla pod nucenou správou. V roce 1879 *chedív* abdikoval, nedlouho poté vypuklo proti evropské nadvládě nad Egyptem povstání v čele s Arabi Pašou a v roce 1882 zemi obsadili Angličané.

Co se týče Súdánu, který egyptská kolonizace a osmanská správa silně poznamenaly, také on se stal britskou državou. A v této situaci se do Chartúmu, který ohrožovaly útoky al-Mahdího (vlastním jménem Muhammad Ahmad), vrátil Gordon Paša a se směšnou hrstkou vojáků se snažil město hájit; jeho hrdinská smrt měla v Anglii velkou odezvu (1885).

Alžírsko – Tunisko: od jednoho typu expanze ke druhému

Ovládnutí Alžírka odpovídalo politickým i obchodním cílům, a zvláště pak záměrům obchodních kruhů v Marseille. Kolonizace země patřila k expanzím raného typu, ještě před-imperialistickým, dá-li se to tak říct. Povaha tamní nadvlády se však postupně změnila, protože Alžírsko se brzy stalo jakousi „chráněnou honitbou“ francouzského soukromého kapitálu, za jejíž ziskovost ovšem ručil stát. Proto také můžeme zpochybnit značně rozšířený názor, že kolonie a expanze představovaly pro rozpočet státu černou díru, protože tento úsudek bere v potaz jen jeden aspekt problému. Jestliže byly totiž kolonie drahé pro stát, nesly na druhé straně tučné zisky soukromým zájmům metropole.

A navíc – což je faktor, který se obvykle v tichosti přechází – státní výdaje přispívaly k obohacení těch občanů, kteří se stali kolonisty a kteří by v mateřské zemi takové výhody neměli a nemohli by do takové míry zbohatnout. Bylo by užitečné spočítat, jaký byl nárůst životní úrovně Francouzů v Alžírsku, včetně státních úředníků, sto let po úplném ovládnutí země, a srovnat jej s vývojem ve Francii... (viz dále s. 389)

Vezmeme-li v úvahu protekcionismus, jaký vládl v těchto „departementech“, a skutečnost, že tím bylo Alžírsko udržováno v předindustriálním stavu, měl zde kapitál vkládaný do průmyslu ve Francii jistotu bezpečného odbytiště.

Jestliže při francouzském podnikání v Alžírsku byly ostatní země mimo hru, nebylo tomu tak v Tunisku, kde evropské mocnosti soupeřily o upevnění svého vlivu prostřednictvím konzulů: Itálie tu měla Licurka Maccia, Francie Théodora Roustana, Velká Británie Richarda Wooda.

Uplatňovaná metoda spočívala v tom, aby ta která země získala koncese na veřejné zakázky a aby bej podepsal půjčky, které jednou nebude schopen splácet – tento postup byl zvláště v Tunisku a v Egyptě velmi účinný. V Tunisku bylo urputné hlavně soupeření francouzsko-italské. Viditelným se stalo ve chvíli, kdy společnost Rubattino koupila od jedné anglické společnosti koncesi na železnici z Tunisu do La Goulette a předběhla tím francouzskou železniční společnost Bône-Guelma. V té době už všechny tři země zasedaly ve finanční komisi, která nad Tuniskem vykonávala protektorát a jejímž místopředsedou byl Victor Villet, což Francii zajišťovalo rozhodující vliv. Když se pak francouzským zájmům podařilo prosadit na místo premiéra Chajr ad-

Dína, s nímž Francouzi obchodovali, získala Francie území Enfidy o velikosti téměř 90 000 hektarů. Vzniklo tak jakési finanční konsorcium, v němž byli zastoupeni ti, kdo spekulovali s pozemky, i ti, kdo spekulovali s tuniskými akciemi. Jeho členové tvořili jádro koloniální strany, často „chodívali ke Gambettovi“, a proto museli vědět, co se v politických kruzích chystá, a také na tom spolupracovat (toto spojení identifikoval Jean Ganiage).

Svůj efekt měla i věta „Kartágo nemůžete nechat v rukou barbarů,“ kterou lord Salisbury pronesl k Waddingtonovi ve chvíli, kdy se Anglie hodlala zmocnit Kypru (1878). Disraeli souhlasil, a tak mohly být ony potíže, o nichž konzul Wood referoval z Tunisu, překonány. Jakmile však francouzské úmysly vyтуšila Itálie, začala protestovat, znásobila počty vysílaných kolonistů (brzy jich bylo 10 000 oproti 1000 Francouzů) a dovolávala se Bismarcku i Salisburyho nástupce Gladstona, kterým ovšem rodící se francouzsko-italská rivalita nebyla úplně proti mysli. Bismarck se ale domníval, že by nebylo moc šikovné, aby Francie po ztrátě Alsaska-Lotrinska narážela na Německo při každé příležitosti. „Hruška je zralá,“ řekl francouzskému vyslanci, „utrhněte ji vy.“

Vysoká porta, jež zde byla teoreticky lenním pánem, se nikdy nesmířila s tím, že by ztráta Alžírka, k níž došlo o několik desetiletí dříve, byla nezvratným faktem. Na francouzské kolonisty, kteří se v Alžírsku šířili jako olejová skvrna, mířily z Tuniska četné vpády. V letech 1871–1881 jich napočítali 2379 a až ten dvoutisící třístý osmdesátý se stal záminkou, aby francouzská armáda s „khrumirským* nebezpečím“ skoncovala. Úspěch byl tak snadný, že to všechny překvapilo, a Němci naznačili, že si nepřejí, aby Turecko z Tripolska intervenovalo. Itálie protestovala a na jihu země se vyskytly nepokoje, jež si vyžádaly druhou výpravu; v tuniském paláci Bardo pak bej podepsal smlouvu, kterou schválila i francouzská sněmovna – díky Julesu Ferrymu a navzdory výhradám Georgese Clemenceaua.

Po této smlouvě následovala v roce 1883 dohoda z La Marsy, kterou se zaváděl francouzský protektorát nad Tuniskem. Tato nová forma vlády byla ústupkem soupeřícím mocnostem i bejovi, jemuž měl francouzský generální guvernér napříště dělat ministra zahraničních věcí. V mateřské zemi spadal protektorát nikoli už

pod ministerstvo námořnictva, ale pod ministerstvo zahraničí, čímž se zdůrazňovala ona fikce, že Tunisko je cizí země a „suverénní“ stát.

V případě Tuniska se soupeření mezi mocnostmi téměř neprojevilo, protože tady probíhala francouzská expanze daleko od území, na něž se zaměřili Angličané nebo Němci, a skutečnou překážkou zde byla pouze Itálie. Velká Británie přimhouřila obě oči, protože Francie se ve stejnou chvíli stahovala z Egypta, tedy ze země, kde dokáže arabský nacionalismus vybuchovat plnou silou a kde hrozilo, že soupeření obou velmocí přeroste v otevřený konflikt.

V Maroku se tuniská situace opakovala, jen se dvěma rozdíly. Zatímco dříve Německo Francii spíše povzbuzovalo, nyní se okolnosti změnil, protože německý císař se mezi osmdesátými lety a přelomem 19. a 20. století začal chovat jinak: jeho ambice byly tím pánovitější, čím nespokojenější byl z dosavadního dělení Afriky. Svými hrozbami Francii testoval francouzsko-anglickou „srdečnou dohodu“ (*Entente cordiale*). Než tedy Francie dostala Maroko pod své poručenství, vyžádalo si to téměř třiceti let. Druhým rozdílem pak byl fakt, že v Maroku zřejmě ekonomické a finanční zájmy francouzských společností „nakonec vnucovaly svoji vůli státu – na což v Tunisku ještě neměly prostředky“ (J. Thobie).

Asi do roku 1906 zde postupovaly finanční skupiny (především Schneider, Banque de Paris a Banque des Pays-Bas) jako v Tunisku: půjčovaly sultánovi peníze, převzaly kontrolu nad financemi země, otevřely si trhy atd., zatímco diplomaté připravovali terén, aby následné francouzské intervenci zajistili hladký průběh. Ministr zahraničí Théodore Delcassé, sledující zblízka finanční stránku věci, usoudil, že aktiva firmy Schneider nedostačují na to, aby uspokojila sultánovy potenciální nároky, a vsadil na Banque de Paris a Banque des Pays-Bas; svou roli tu jistě sehrál finanční kapitál. Zájem francouzských bank tedy tíhnul k propojení s vládní politikou. Jejich podmínky ve vztahu k sultánovi byly velmi neúprosny a někteří lidé se domnívali, že vojenská okupace bude pro udělené půjčky nejlepší zárukou. Výbor pro francouzskou Afriku dokonce finančně podporoval generála Lyauteya, aby se z alžírské Oranie spojil s veliteli oáz na druhé straně hranice a zaplatil jim za jejich pomoc: takto získali Colomb-Béchar, Figuig, Berguent... „Zavrtávám se dál a dál,“ komentoval to Lyautey, kterému v Alžírsku stranil i guvernér Jonnart.

V Alžírsku si totiž pamatovali, že v roce 1844 pomohl sultánův zásah Abd al-Kádirovi v jeho obranném boji proti Francii, který navzdory tomu, že byl nakonec vojensky poražen, zamezil rozšíření alžírského území na západ. Hranice zde ovšem doopravdy stanoveny nebyly, protože namísto územní dělicí čáry bylo smlouvou podepsanou v roce 1845 ve městě Lalla Marnia (Maghnia) určeno, které kmeny budou příslušet k Alžírsku a které k Maroku, což ovšem zavdávalo podnět k všemožným tahanicím. Po roce 1960 přežilo toto dělení i nezávislost obou zemí...

A přitom měli všichni na mysli, že v těchto oblastech se pod zemí nacházejí bohatá naleziště fosfátů.

Od roku 1880, kdy se konala konference v Madridu, musela nakonec Francie souhlasit s tím, že rozvoj Maroka dostane mezinárodní rozměr: měly se ho účastnit i Španělsko, Velká Británie a Německo. Anglii to Delcassé rozmluvil tím, že jí ponechal volnou ruku v Egyptu, Španělsku zůstala volnost při jeho okupaci Ria del Oro. Zbývalo Německo.

Konflikt s Německem se rozhořel už před rokem 1906, kdy se konala konference v Algecirasu, a když v roce 1911 poslal Vilém II. před Agadir dělový člun, situace se ještě více vyhrotila. Cesta Viléma II. do Tangeru pak zajistila Německu na celé půlstoletí arabské sympatie, neboť císař zosobňoval velmoc bez kolonií, jež se stavěla na odpor apetitu francouzských a anglických imperialistů.

Zostření koloniálních sporů v období imperialismu

Koncem 19. století se vzhledem k vzájemnému ovlivňování rozvíjejících se finančních a průmyslových skupin na straně jedné, a příslušných vlád na straně druhé vyostřila rivalita mezi průmyslovými státy, které chtěly své výrobky a kapitál umístit na trh. Jednou z forem této expanze se stala i kolonizace. Kolonizace se v procesu zmocňování se různých území jevila jako nejjistější způsob, ale přesto se nezdála nejvýhodnější ve všech případech: například francouzská hospodářská a finanční expanze v letech 1870–1914 probíhala přednostně mimo koloniální panství Francie – před rokem 1882 hlavně v osmanské říši a po roce 1891 nejvíce v Rusku. Což ovšem v dlouhodobém výhledu, nebo kdyby se k tomu naskytla příležitost, nevyklučovalo, že by ekonomická nadvláda mohla získat jakýsi polokoloniální charakter, jak to dokládají egyptská krize v letech 1881–1882, tuniská finanční krize

v roce 1882, dělení osmanské říše v roce 1918 a plán na rozdělení Ruska na „zóny vlivu“ během ruské občanské války a zahraniční intervence (1918–1920).

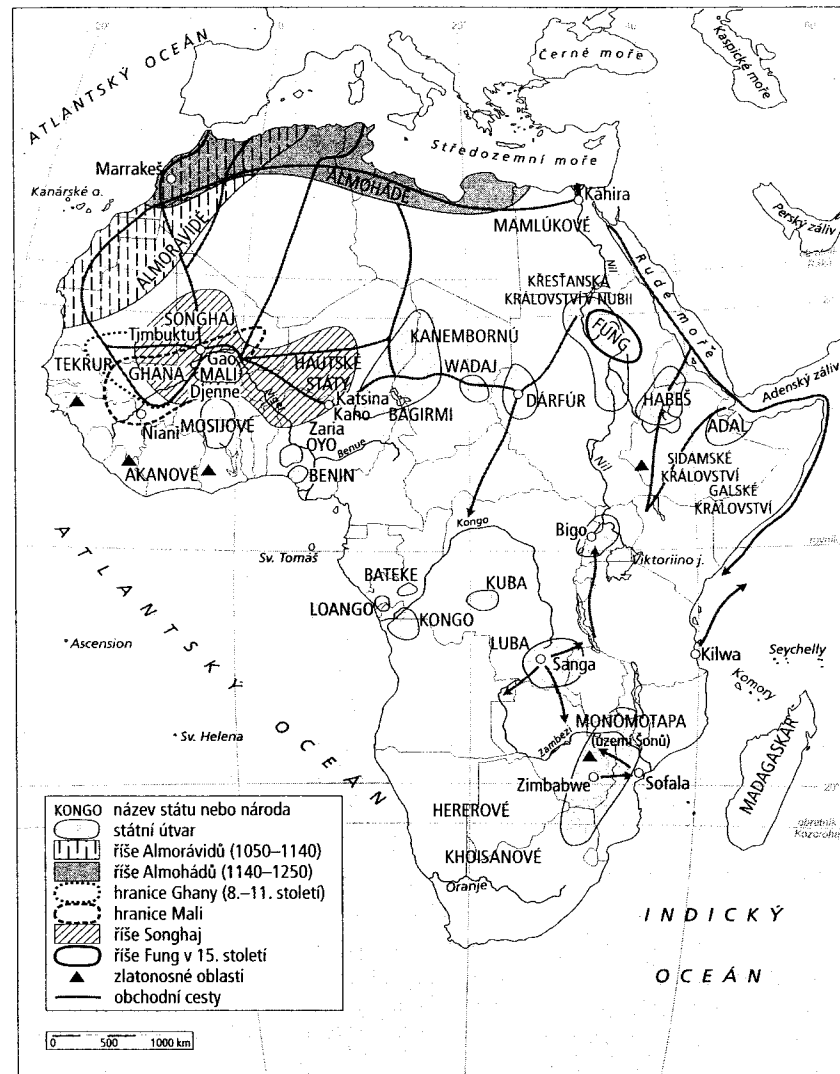
I když absolutní souvztažnost mezi politickým ovládnutím francouzských zámořských území a křivkou francouzského obchodu vyvodit nelze, pak alespoň nepřímá spojitost mezi podílem exportu do kolonií a snížením vývozu do ostatních zemí zřetelná je.

A tak stejně jako se koloniální expanze stala pro Francii politickou náhradou za její neúspěchy po roce 1871, byla také jistotou v oblasti hospodářství a hrála i zde úlohu jakési kompenzace.

Dělení černé Afriky

Berlínskou konferenci (1884–1885), jejíž svolání si vyžádaly konflikty kolem Konga, o které se mezi sebou přeli belgický král Leopold jako soukromá osoba, jeho agent Henry Stanley a jménem Francie Pierre de Brazza, organizoval Bismarck ve skutečnosti proto, že tím chtěl potvrdit svoji roli arbitra mezinárodních sporů a že se zároveň hodlal k honu za kořistí připojit.

Francie již dříve získala předkupní a přednostní právo na Kongo pro případ, že by ho Leopoldova společnost chtěla opustit; proti tomuto rozšiřování francouzských požadavků – ilustrovaných podpisem smlouvy s Makokem*, kterou jako první z několika obdobných schvalovala s velkou pompou francouzská poslanecká sněmovna – však protestovala Velká Británie i Portugalsko. Portugalsko se dovolávalo svých „historických“ práv. Na jedné straně totiž od chvíle, kdy přišlo o Brazílii, převažoval v portugalském národním vědomí (rozjitřovaném ještě jistými domácími kruhy) názor, že je nutno neustále se zmenšující koloniální říši obrodit, a na straně druhé nastalo na ostrově São Tomé a v Angole hospodářské oživení, zatímco v Portugalsku (a jako ostatně v celé Evropě) panoval v letech 1873–1896 hluboký pokles. A to oboje dohromady představovalo výzvu k činu a živnou půdu pro jakýsi mikroimperialismus, ze kterého se v zemi odvíjela nová africká horečka. Ta se projevila v plné síle právě na berlínské konferenci, kde Portugalsko díky této horečce a také díky

Předkoloniální Afrika, 10.–16. století

svému odedávna zavedenému postavení část kořisti skutečně získalo; bylo to ovšem nad rámec skutečné síly země. Pravda je, že než aby nechali donekonečna růst Francii, přihlíželi Angličané a Němci raději tomu, jak se v Angole a v Mosambiku rozšiřují směrem do vnitrozemí državy portugalské.

Berlínská konference, které se účastnilo čtrnáct zemí, nastolila v zásadě jakousi „gentlemanskou dohodu“: evropské mocnosti se tu zavázaly, že už nadále nebudou provádět divoké akvizice, aniž by to předem oznámily ostatním a aniž by jim umožnily vznášet protesty. Afrických národů a jejich králů, považovaných za *res nullius*, se nikdo na nic neptal a ani je o všech těchto diskusích neinformoval.

Nejvíce zde získal Leopold, jemuž všichni potvrdili titul svrchovaného vlastníka Konga, což mu podle jeho názoru dovolilo připojit i Katangu. Francie to vzhledem ke svému přednostnímu právu nechala být v naději, že později shrábne o to víc. Ve skutečnosti však tento poklad získal v roce 1908 belgický stát.

Po berlínské konferenci se hlavní evropské mocnosti vrhly na vytipovaná území, i za tu cenu, že byly – mezi Evropany – uzavírány dohody o určení hranic; tyto hranice pak přetrvaly i vyhlášení nezávislosti afrických států o století později. Velká Británie jich podepsala na 30 s Portugalskem, 25 s Německem, 149 s Francií... Co se týče „smluv“ s Afričany, Francie jich uzavřela 118 v letech 1819–1880 a dalších 126 do roku 1914, Stanley jich podepsal 257 atd.

Německo mělo již v té době stanoveny svoje sféry vlivu: byla to jihozápadní Afrika, kde se v roce 1882 vylodil brémský obchodník Lüderitz, dále Kamerun a Togo, kde působil od roku 1884 průzkumník Nachtigal, a konečně východní Afrika, jež byla obsazena díky Carlu Petersovi, jehož nepočtená výprava se na cestu vydala ze Zanzibaru. Dále na západ narazili Němci z Německé východoafrické společnosti na Angličany ze společnosti Imperiální britská východní Afrika – dělicí čára zde vznikla mezi jezery Tanganjika a Njasa; Angličané se usídlili v Ugandě a později zabrali Zanzibar (1888–1890).

Francouzi vyšli ze Senegalu, postupovali k Čadskému jezeru a k Nigeru (Borgnis-Desbordes založil roku 1882 Bamako), a protože na dolním toku Nigeru se usadili Angličané z Královské nigerijské společnosti, pustili se Francouzi směrem k Čadu, což byla „křižovatka černého kontinentu“. Právě kolem tohoto jezera

chtěla Francie propojit všechny své africké kolonie: severní Afrika, Senegal a Niger, Gabon a Kongo by tak získaly spojení se zbytkem francouzských držav.

Berlínská konference nepřispěla doopravdy ani dělení černé Afriky, jak jsme již řekli, a dokonce ani uznání sfér vlivu v zázemí: formulovala pouze „pravidla hry“, jež umožnila onen příval operací a anexí, kterému se začalo říkat „urputné dostihy“: každá evropská mocnost spěchala vztyčit svůj prapor na co největším množství území... Velmoci se však v Berlíně skutečně zmocnily celé Afriky.

Jestliže v Berlíně bylo „dělení“ mýtem, v Africe se dobytelské sny staly skutečností.

Anglie si jakožto vládkyně moří přála hlavně kontrolovat pobřeží, od Freetownu v Gambii přes Kapsko až po Zanzibar. Později začala v návaznosti na objevitelské cesty Cecila Rhodese a na nedávné obsazení Egypta snít o propojení Kapska, velkých jezer a Káhiry.

Francie, pohybující se mezi Senegalem a Nigerem, by byla ráda spojila kolem Čadského jezera Saharu, severní Afriku a západní Afriku. Krom toho se přes Gabon (který se měl zvětšit o leopoldovské Kongo) a horní Nil chtěla dostat do Džibuti. Tato cesta se křížila s anglickým plánem na propojení Kapska s Káhirou, z čehož vznikl incident u Fašody, kde se v roce 1898 střetl generál Kitchener s kapitánem Marchandem.

Německo chtělo vytvořit vlastní *Mittelafriku*, která by sahala od Kamerunu po Tanganiku, ale mezi oběma póly existovala překážka v podobě Leopoldova Konga. Portugalsko zase dychtilo po spojení Angoly a Mosambiku, avšak narazilo na severně směřující tlak búrských republik a Angličanů.

Vzájemné střety rivalů urovnávaly různé smlouvy – všechny ale vznikaly nezávisle na dotčených afrických domorodcích, kteří pak reagovali po svém.

První smlouvy byly uzavřeny v roce 1886 mezi Německem a Anglií ohledně konfliktu v oblasti Kilimandžára a ve věci svrchovanosti nad Zanzibarem. Když náčelník Bušíří povstal v Tanganice proti Němcům pod vedením Emina Paši (vlastním jménem Edward Schnitzer), nemohli se Angličané a Němci dohodnout, kdo má přijít Eminovi na pomoc; v roce 1890 podepsalo Německo s Anglií novou smlouvu, jež mu přisoudila dohled nad územími, které obhospodařovala Německá východoafrická

společnost. K tomuto datu se celá tato oblast, kudy bylo možné se dostat do Ugandy, nacházela pod vládou dervišů a byla vymezena takovým způsobem, aby dohody uzavřené Carlem Petersem neohrozily plány Britů, kteří chtěli ze Súdánu proniknout do Keni.

Podle Henriho Brunschwiga je tato smlouva z roku 1890 zcela typickým příkladem dohod, jaké byly během této fáze koloniálního imperialismu podepisovány. Článek I ponechával Anglii pohorí Mfumbiro (Rwanda), jež svými průzkumy dokládal Stanley; až později se zjistilo, že neexistuje. Stejně tak řeka Rio del Rey, která měla oddělovat Nigérii od Kamerunu, byla jen hluboko zakrojeným pobřežím... Sféry vlivu tu byly stanoveny velmi nejasně a Německo výměnou za to, co postoupilo Anglii v Ugandě a na Zanzibaru, získalo ostrůvek Helgoland v Severním moři, tedy jak uvedl Carl Peters, dalo „tři království za jednu vaničku“. Je ovšem pravda, že pro Bismarcka byla důležitá Evropa a že v roce 1890 se chtěl s Velkou Británií udobřit. A navíc, jak řekl jeho nástupce Caprivi, „království musíte dobývat, zatímco vaničku stačí dát do koupelny“. Němečtí nacionalisté ovšem zuřili.

První francouzsko-anglická smlouva o Čadu z roku 1890 nesla stejná stigmata nepřesného určení hranic a opomíjení místních vládců: „Obě vlády uznávají, že do budoucna existují důvody pro postupné nahrazování ideálních linií, jež slouží za hranice, čarami vytyčenými podle konfigurace přírodního terénu a pomocí přesně rozpoznatelných bodů.“

Anglicko-německé soupeření na mořích, které bylo jedním z aspektů zápasu o světovou nadvládu, potom na přelomu století napomohlo vyřešení francouzsko-britské krize, jež se zrodila v důsledku Marchandovy mise do Bahr al-Ghazálu a k hornímu Nilu. Tuto operaci vymyslel zástupce Francie v Džibuti Léonce Lagarde za podpory etiopského císaře Menelika, zvítězivšího nedávno (1896) v bitvě u Aduy nad Italy, kteří přišli okupovat Habesh. Zatímco kapitán Marchand se měl na cestu vydat z Konga, průzkumník Bonchamp mu měl jít naproti od východu z Džibuti. Jenže když Marchand v roce 1898 skutečně dorazil do Fašody, Bonchamp, který se dostal nedaleko, ale o něco dřív, už byl zcela vyčerpaný na cestě zpátky. Nicméně Angličané, které povyk kolem plánu „Súdán-Džibuti“ uvedl do pohotovosti, již dopředu prohlásili, že se proti němu postaví, a tak se Kitchener poté, co s 25 000 muži porazil mahdisty na horním Nilu, Fašody s pomocí

3200 vojáků zmocnil, a to „jménem Egypta“. Veřejné mínění vzplálo v Anglii i ve Francii a pro Viléma II. to začalo být „zajímavé“. Delcassé však uznal, že „tváří v tvář jednotlivým vojákům jsou důvody jen málo významné“, a protože ani Anglie si konfrontaci nepřála, ba právě naopak, jelikož musela čelit Německu, dospělo se nakonec ke shodě. Marchand dostal rozkaz, aby se stáhnul, a Francie se cítila ponížena. Ve skutečnosti sice podle smlouvy z roku 1904 ztratila Bahr al-Ghazál, ale na oplátku dostala Ubangi-Šari a Saharu, již měl „pacifikovat“ velitel Laperrine d'Hautpoul.

Afrika byla rozdělena, zbývalo ji dobýt.

Noví dobyvatelé

Většinou to rozhodně nebyli žádní naducaní krupani ohánějící se mečem, naopak, považovali se za nositele velké myšlenky. Celé národy sice okusily hrot jejich meče (jako při počátečním působení Gallieniho) nebo byly zaživa sežehnuty jejich plameny (Bugeaud v Alžírsku), avšak tyto činy byly v jejich očích jen prostředky nezbytnými pro uskutečnění koloniálního plánu, onoho civilizačního poslání, jež převzalo štafetu od evangelizace dobyvatelů 16. století.

Chtěli být osamělými hrdiny velikého díla, a vydělit se tak z průměrného života, který by jinak vedli v metropoli. Charakter této touhy nejlépe vystihuje konstatování, že její motivy nebyly nijak zlišné či nízké: většina jich pocházela ze zámožnějších kruhů, s výjimkou Faidherba a Pavie, kteří byli jeden chudý důstojník a druhý pošťák. Ostatní však byli kultivovaní lidé z vyšších tříd. Bugeaud, Brazza, Laperrine, Selkirk a Serpa Pinto náleželi k šlechtickým rodům, Gallieni, Carl Peters, Lyautey, Wakefield či Milner byli syny důstojníka, pastora, inženýra, advokáta a lékaře – nebyla to tedy nouze, co je pohánělo.

Stejně jako ruští revolucionáři i oni tvořili jakousi inteligenci. Všichni se konec konců věnovali společenským vědám, psali a bádali. Pavie byl etnolog, Bugeaud polemik, George Grey bibliofil; Cecil Rhodes odjížděl na výpravy s Aristotelem a Markem Aureliem v zavazadle, Saint-Arnaud četl *Následování Krista*; Lyautey byl stejný knihomol jako Lenin, známý to polykač brožur a všemožných textů, avšak spíše než vojenská pojednání četl Baudelaira, Barrèse a Bourgeta. Jeho heslem byl Shelleyho verš: „Radost ze života tkví v činu.“

André Gide se ve své *Cestě do Konga* podíval nad přezíravou tvrdostí, s jakou kolonisté zacházeli s kolonizovanými: vysvětloval si ji solidaritou lidí stejné barvy a vysokým míněním, jež měli sami o sobě, zavrhuje jakékoli vztahy, které by s těmi druhými mohli navázat na základě rovnosti.

Problém byl v tom, že zde vztyčovali svůj prapor právě ve jménu rovnosti a lidských práv, ve jménu *habeas corpus* a svobody, a přitom často nepozorovali, že vlastní zásady jednání porušují.

Tyto postřehy nicméně nesedí vždy a u všech.

Nejlepším příkladem je **Thomas-Robert Bugeaud**. Po celý život dával jako drobný venkovský šlechtic najevo svoji nenávisť ke všem společenským novotám a k jakémukoli projevu volnomyšlenkářství. Tento aktivní monarchista tvrdě kritizoval návrhy, aby bylo lidu umožněno vzdělávat se, a napsal to i Thiersovi: „Národ může žít jedině velmi tvrdou prací, jež neopouští lidem na polích a v továrnách ani čas, ani sílu na učení...“ Jinde napsal: „Pošlete mi ideology do Afriky, kde přebývám, chcete-li se jich zbavit. Tady je zabijí, a oni tak aspoň své zemi poslouží.“ Společnost podle něho stojí na čtyřech pilířích, jimiž jsou práce, rodina, vlast a náboženství. Kdo by přemýšlel jinak, musí být zneškodněn.

V Alžírsku triumfoval nad Abd al-Kádirem v bitvě u Tafny (1837). Ve své sebejistotě však nekontroloval arabsky psaný text dohody, která byla s koncem bojů uzavřena, nu a ten přiznával emírovi svrchovanost nad celým Alžírskem. Emír pak generálovi, který ostatně okupaci celé země nebyl nakloněn, ochotně vyplatil oněch 100 000 *budžuu* (180 000 franků), jež po něm generál chtěl jako bakšiš: použil je pro své důstojníky a na obecní cesty v kraji Dordogne, za který byl poslancem. Skandál nakonec ještě zvýšil jeho popularitu u mužstva. Bugeaud o ně pečoval jako nikdo jiný, vojáková spokojenost byla jeho hlavní starostí. Výměnou za železnou disciplínu je nechával drancovat, znásilňovat, bavit se... A v boji je nikdy neopouštěl – z toho vznikl slavný refrén: „Viděl jsi zas přílbu, zas přílbu, viděl jsi zas přílbu starého Bugeauda?“ „Žádný velitel armády nedokázal dostat ze svých vojáků díky své laskavosti a morální autoritě tolik jako generál Bugeaud: dovedl by je na kraj světa, i do ohně by se pro něho vrhli.“ (C.-A. Julien)

Z vojenského hlediska se rozhodl opírat se o velké pevnosti a provádět loupežné výpravy, aby nepříteli donutil žádat o milost a podřídit se.

„My v Evropě neválčíme pouze s armádami, my bojujeme i s hospodářskými zájmy... ovládneme obchod, který prochází celnicemi, a tyto zájmy jsou nuceny kapitulovat... V Africe je možné ovládnout jen jeden takovýto zájem, a tím je zemědělství... Je to však obtížnější než jinde, protože tu neexistují ani vesnice, ani farmy. Již dlouho jsem o tom přemýšlel, vstáváje i ulehaje, ale nepřišel jsem na žádný jiný prostředek, jak si tuto zemi podrobit, než právě ovládnutím tohoto zájmu.“

Bugeaud tedy připravil zemi ohnivou a krvavou lázeň a například v roce 1842 nechal spálit vše mezi Milianou a Šeršelem. „My se nebijeme, my vypalujeme,“ napsal Saint-Arnaud. „Pálíme každou vesnici, každou chatrč, každý stan... Kolik žen a dětí, které se ukryly v zasněžených horách Atlasu, tam umřelo zimou a bídou... Ničíme, drancujeme, boříme domy... V patách našich oddílů ještě teď planou ohně...“ Když v roce 1845 generál Pélissier v jeskyních u Dahry udusil kouřem na tisíc Arabů, Bugeaud ho svojí autoritou zaštilil.

Bugeaud nakonec zvítězil nad Abd al-Kádirem, s konečnou platností porazil syna marockého sultána, který mu přišel na pomoc (bitva u Isly v roce 1844), a o příměří, která vyhlašovali v Paříži, když se k nim donesly ozvěny těchto hrůz, nechtěl ani slyšet.

Bugeaud stál na počátku tradice, podle níž generál v zámoří mohl jednat zcela podle svého, aniž by bral ohledy na vládu. A ta z něho přesto udělala vévodu z Isly, „neboť dal Francii Alžírsko“.

Louis Faidherbe, který byl rovněž voják, se na rozdíl od Bugeauda nechtěl chovat jako válečník. Byl vyslán do Senegalu na žádost obchodníků ze Saint-Louis, kteří si poté, co byla země v roce 1818 získána od Angličanů zpět, přáli, aby zde byla Francie do budoucna viditelně přítomna a hlavně aby to bylo potvrzeno jmenováním guvernéra s delším pověřením (osmnáct měsíců), protože pak by kolonie mohla hrát důležitější úlohu v širším africkém rámci.

Tímto prvním guvernérem se stal Faidherbe.

Byl to absolvent polytechniky, chudý důstojník, přítel Victora Schoelchera, jenž se zasadil o zrušení otroctví, a republikánským idejím zůstal věrný za monarchie i za císařství. Především měl ale za to, že jeho posláním je nastolení svobody a že má ze Senegalců udělat barevné Francouze, jako tomu bylo na Martiniku.

Narazil však na dvě překážky. V první řadě šlo o to, že když obchodníkům zajistil bezpečnost vybudováním velkého počtu malých pevností a díky této strategii porazil Maury pod vedením Mohammeda al-Habida, musel čelit expanzionismu dalšího rivala, a tím byl al-Hádž Omar z mocného tukulérského rodu, který byl členem bratrstva *tídzáníja* a který z Mekky a ze Súdánu vyzýval ke svaté válce proti nevěřícím. Al-Hádž Omar ztělesňoval muslimskou Afriku bojující jak proti pohanům, tak proti křesťanům. Nakonec byl v roce 1864 poražen a zabit, zůstal však příkladem pro další africké vůdce, jakými byli například Samori a Rábih, kteří od něj převzali štafetu.

Druhou překážkou byli samotní kolonisté, kteří chtěli Senegal přeměnit ve velké plantáže. Podle nich pro to právě nastal vhodný čas, protože po zrušení otroctví Antily dozajista hospodářsky upadnou. Představovali si to tak, že pro ně budou na plantážích pracovat černoši a že budou vyvážet pistácie, gumu a hlavně arašidy, jejichž pěstování Senegal brzy ovládlo.

Kolonisté si Faidherba cenili za to, že skoncoval s přeshraničním pirátstvím, jež provozovali Maurové, a že porazil Tukuléry, ale jeho asimilační politika u nich narazila na odpor. Nebyli totiž ochotni si připustit, že v rámci účinného aplikování občanského zákoníku by si černoši a běloši měli být před zákonem rovni. Faidherbe chtěl Senegalcům pomoci, aby se stali zemědělskými producenty, a plánoval rovněž umožnit jim se vzdělávat. Především ale nepodřizoval jejich zájmy zájmům bělochů. Když prohlásil, že „pravidlem pro chování se musí stát zájem domorodců“, zneprátlil si také ministerstvo, jež ho označilo za divocha, zatímco kolonisté mu přezdívali „mumie“. Senegalští nacionalisté jej po celá následující desetiletí nepřestávali obviňovat z paternalismu.

Ze všech nových dobyvatelů byl zakladatel Dakaru nepochybně jediný, kdo se – s ohledem na soudobé myšlení – snažil ze všech sil a co možná nejpříměji vést politiku, jež byla v souladu s republikánskými idejemi.

Z budovatelů britského impéria formuloval nejvelkolepější plán **Cecil Rhodes**: aby se „skoncovalo se všemi válkami“, navrhl „podříditi převážnou část světa našim zákonům“, tedy britským zákonům. První etapou mělo být ovládnutí Afriky anglosaskou civilizací, následovat měla okupace Jižní Ameriky, Svaté země a tak dále až po Spojené státy, které se měly znovu stát součástí

britského impéria s tím, že by měly zastoupení v královském parlamentu...

Tento syn z početné farářské rodiny v sedmnácti letech odjel do jižní Afriky, kde pracoval na bavlníkových polích, a když se dozvěděl, že byla u Kimberley nalezena ložiska diamantů, vydal se tam. Vydělal si dost na to, aby mohl začít hledat zlato, a když zbohatl, vrátil se do Anglie studovat. To mu bylo dvacet let a v Oxfordu se seznámil s Darwinovými teoriemi i s myšlenkami Johna Ruskina. Po návratu do Afriky ještě rozmnožil své bohatství a brzy se stal pánem 90 procent diamantových dolů na světě. Toto bohatství pak použil k uskutečnění svého programu územní expanze, protože on sám utrácel jen málo a peníze ho zajímaly jen kvůli moci, již poskytují. Jako programově cynický člověk byl přesvědčen, že koupit se dá všechno, a svědomí obzvláště, a tak se korupce stala jeho oblíbeným nástrojem. Domníval se, že účel světí prostředky: Charlesu Parnellovi, vůdci irského hnutí za získání autonomie (*Home Rule*), kterého obdivoval a který měl těžkosti s katolickými kněžími, dokonce navrhl, že by možná „mohli podplatit papeže“.

Cecila Rhodese zajímala půda, té se chtěl zmocnit: Kapsko podle něj potřebovalo nová území, nikoli domorodce. „Přece neponecháme Afriku Pygmejům, když se tu množí vyšší rasa... Já bych území Bečuánska Mankoaranovi bez skrupulí sebral...“ „Tito domorodci jsou předurčení k tomu, abychom je ovládli... S domorodcem se musí zacházet jako s dítětem a volební právo mu musí být odepráno ze stejného důvodu jako alkohol.“ Proto podporoval návrh zákona, který dával koloniálním úředníkům právo domorodce bičovat... Svévolné zatýkání, provokace, jež se měly stát záminkou pro válku, vraždy kurýrů a poslů, všechny tyto metody mu byly dobré a takzvaný „*Chartered Gang*“ – tak se říkalo Rhodesově Britské jihoafrické společnosti* – je se vši samozřejmostí využíval.

Anexe Bečuánska (nyní Botswana) se v jeho plánu nacházela na prvním místě. Tímto „Suezským průplavem“ jižní Afriky bylo totiž možné dosáhnout ndebelské náhorní planiny západní cestou kolem Oranžska a Tranvaalu. Zastavil by se tak rovněž tlak

* *Chartered* proto, že roku 1889 získala od britské vlády *chartu* zaručující výsadní právo spravovat země získané ve střední a jižní Africe. (pozn. překl.)

Němců, kteří se vylodili v jihozápadní Africe. Když byl Cecil Rhodes zvolen poslancem Kapska, podařilo se mu spojit se s Nizozemci a získat převahu nad Johnem Mackenziem, který byl jmenován komisařem v Bečuánsku; Mackenzie patřil ke skupině „humánních“ vysokým úředníků a snažil se prosadit takovou imperiální politiku, jež by alespoň relativně chránila původní obyvatelstvo před rasismem Búrů. Tím si Cecil Rhodes uvolnil ruce, aby mohl jednat podle svého, a zároveň značně posílil svůj vliv, takže mohl využít svých obvyklých metod: bečuánské domorodce připravil o jejich půdu a v Kapsku jim pronajal přesně stanovené a nezczizitelné parcely, aby jejich potomci byli nuceni jít pracovat do dolů. Zabil tak dvě mouchy jednou ranou.

Cílem spojenectví s Nizozemci bylo také získat si důvěru představitelů búrských států a „vyfouknout“ jim území Ndebelů – tuto strategii mohl Londýn jediné schvalovat. Britové se však v tak riskantní operaci nechtěli angažovat přímo. Cecil Rhodes dokázal využít pomoci kapského guvernéra sira Herculesa Robinsona a svého přítele a bečuánského komisaře Sydneyho Shiparda, aby v roce 1888 získal od krále Lobenguly monopol na průzkum ložisek na jeho území mezi řekami Limpopo a Zambezi. Této náhorní plošině se brzy začalo říkat Rhodesie a jejím centrem bylo město Bulawayo. Cizinci se sem jen hrnuli a kvůli obsahu výsadního práva vypukly záhy spory: Rhodesovi lidé se nyní považovali za majitele území, která přitom byli oprávněni pouze prozkoumat. Lobengula protestoval dopisem královně Viktorii, jeho vyslanci však byli zavražděni – k propuknutí incidentů by bývalo stačilo i méně. Tuto válku vyhrál představitel Rhodesovy společnosti Leander Jameson celkem snadno, když zapálil Lobengulovo obydlí.

V Londýně pak lord Roseberry, který byl Gladstonovým nástupcem, přiřkl Rhodesově společnosti celé Lobengulovo panství, a to prostřednictvím nařízení královské rady z roku 1894. Státní pokladnu to moc nestálo...

Cecil Rhodes dostal přezdívku „kapský Napoleon“ a uskutečnil triumfální cestu do Londýna. Jenže právě tyto úspěchy zneklidnily a popudily kapské Nizozemce i búrské představitele, a zvláště pak prezidenta Krügera, jemuž se expanze do území Ndebelů vůbec nelíbila, protože si na něj sám brousil zuby. Konečným cílem celé Rhodesovy politiky bylo ve skutečnosti spojit se s búrskými republikami a utvořit jakousi jihoafrickou federaci

– pod britským praporem, ale přátelskou k Búrům, protože s nimi sdílel jejich ideje především v otázce domorodců. Jenže od té doby, co diamanty a zlato proměnily život v Transvaalu, zde bylo čím dál víc cizinců, neboli *Uitlanderů*, a to vedlo ke střetům s Búry. *Uitlanderé* se stali v Johannesburgu jakýmsi trojským koněm, jedním z jejich vůdců byl i Frankie Rhodes, Cecilův bratr a administrátor společnosti *Goldfields*. Oba bratři Rhodesovi spolu s Jamesonem neměli trpělivost čekat, až Krüger jejich zaujatosti ustoupí, a tak připravili ozbrojený útok, který ovšem bídně ztroskotal. A to znamenalo pád Cecila Rhodese.

Ani tento pozoruhodný neúspěch jej však nesrazil na kolena: alespoň částečně uskutečnil svůj plán na vybudování železnice z Kapska do Káhiry – z Kapska byla dovedena až do Bulawaya. Především ale naprosto zvrátil svoje postoje, a aby se Búrům pomstil, stal se obráncem práv černochů, protože ho, jak říkal, dojal osud, který je postihl po potlačení velkého povstání Ndebelů...

Namísto hesla „rovnost práv pro všechny bílé muže na jih od Zambezi“ hlásal nyní „rovnost práv pro všechny civilizované lidi... bílé i černé, pokud získali dostatečné vzdělání, mají nějaký majetek nebo zaměstnání, zkrátka pokud to nejsou povaleči.“

„Cílem kolonizace je obohatit bez skrupulí a se vši rozhodností náš vlastní lid na úkor národů slabších.“ S takovýmto veřejným programem **Carl Peters** a jeho kolegové z Východoafrické společnosti civilizační poslání ani nepředstírali. Přes bleskurychlý nástup dospěla epopěj zakladatele společnosti ke špatnému konci, nicméně ve svém důsledku dala Německu jeho nejkrásnější kolonii, již byla Německá východní Afrika (později Tanganika, dnes Tanzánie). Peters byl fascinován anglickou mocí a žárlil na její úspěchy. Prohlásil, stejně jako Bismarck v roce 1848 o frankfurtském sněmu, že Německý koloniální spolek „je jen shromážděním tlachalů“. Carl Peters prostě chtěl založit kolonii – a klidně i sám, kdyby to bylo nutné. Byl posedlý bílými skvrnami ve východní části své mapy Afriky a při jedné partii biliáru se svěřil komorníkovi Viléma I., Felixi Behr-Baudelinovi, že se do toho hodlá pustit a založit Společnost pro německou kolonizaci; to také v roce 1884 spolu s dalšími 24 společníky učinil.

Jeho utkvělou představou bylo, aby Německo dříve než jiné státy (Belgie, Anglie atd.) zabralo ona rozlehlá území naproti Zanzibaru. V těchto krajích „neznali domorodci Německo ani

podle jména... Jestliže se tu Anglie ještě neusadila, bylo to kvůli jejímu pocitu, že už se tak stalo: Suezský průplav se jevil jako anglický podnik, Rudé moře jako anglické jezero, anglického velitele mělo vojsko zanzibarského sultána, kterého ostatně hlídala děla anglických křižníků...“ (M. Baumont, in: *Les Techniciens de la colonisation*)

Z této strany však Anglie na pevninu nevstoupila.

Carl Peters se nechal jmenovat německým konzulem na Zanzibaru, načež se za noci vylodil na protějším břehu spolu se čtyřmi bělochy, pěti černochoy, jedním tlumočnickem, jedním kuchařem a šestatřiceti nosiči. A k tomu různé tretky, látky, staré husarské kabáty.

Šlo o to, aby unikli ze sultánova dohledu, dostali se hluboko do vnitrozemí a pár kabátů vyměnili za půdu. S domorodými náčelníky bylo uzavřeno dvanáct smluv a Peters tak daroval svému císaři 150 000 km². „Já vím, že ty smlouvy jsou fikce,“ řekl Peters, „ale copak to ostatní dělali jinak?“

Když se to zanzibarský sultán dozvěděl, snažil se protestovat, a tak byla vypravena druhá expedice, tentokrát vojenská. Bismarck totiž prohlásil, že ochrana německých občanů je mu posvátná, a na podporu svého tvrzení vyslal osm válečných lodí pod velením admirála Knorra, což vyneslo postoupení Dáresalámu, tentokrát už správnou a náležitou formou.

Oni němečtí občané už byli jen tři, pak jen dva, když jeden zemřel na horečky, další byl zabit na severu...

Carl Peters se brzy vydal na pomoc dalšímu Němci, Edwardu Schnitzlerovi, který si dával říkat Emin Paša a byl na pochodu směrem k Viktoriinu jezeru... Jenže v roce 1890 uzavřeli Angličané s císařem smlouvu, kterou jim Němci postoupili Zanzibar a Ugandu výměnou za Helgoland. Stát také Německé východoafrické společnosti odebral všechna správní a celní pověření.

Prostřednictvím Angličanů vešlo mezitím ve známost, jakého násilí se Peters dopouštěl na domorodém obyvatelstvu: popravky bez soudu, bičování a bití holemi až do krve, zpronevěry... Říkalo se, že Carl Peters zanechával své vyčerpané nosiče napospas šelmám. Když se o jeho zločinech rozepsal katolický i socialistický tisk, vypukl skandál a v roce 1897 byl Peters odvolán.

O dvacet let později jej nacionální socialisté slavili jako svého předchůdce. Perspektivy německého ovládnutí střední Afriky se

ostatně rozšiřovaly už během první světové války v Memorandu Wilhelma Solfa. „Petersův praporec“ přijal za svůj generál von Epp a učinil z něj emblém německých koloniálních společností. V roce 1936 se vedle černého kříže na červeném pozadí s pěti bílými hvězdami objevil ještě hákový kříž.

Kolonizaci Konga neprováděli na rozdíl od jiných zemí ani vojáci (jako v Senegal), ani obchodníci (jakými byli Cecil Rhodes nebo Carl Peters), kteří v případě potřeby využili ozbrojených sil, nýbrž civilisté povzbuzovaní zpočátku svým objevitelským duchem a civilizačním posláním. Tím byla tato kolonizace originální, byť se kvůli internacionalizaci problému stalo posléze z Konga území, po němž prahli úplně všichni a které bylo vykořisťováno jako všechny ostatní kolonie.

Svůj podíl na kolonizaci Konga měli objevitel **Pierre de Brazza**, novinář **Henry Stanley** i člen kabinetu Emile Banning, který pomáhal belgickému králi **Leopoldovi** ujmout se akce a řídit ji; tento zeměpisem vášnivě zaujatý muž byl rovněž podnikatelem.

Na počátku podrobování země, o kterou se dosud nikdo nezajímal, bylo prozkoumání řeky Kongo. Veškerý zájem objevitelů – více či méně spjatých s jejich vládami – se týkal pramenů Nilu, kterých se pokusil dosáhnout lékař a misionář David Livingstone. V roce 1873 se jiný cestovatel, Verney Cameron, dozvěděl o jeho smrti, avšak země obklopující řeku Lualabu zůstávala zahalena tajemstvím. Několik velkých deníků pověřilo Američana H. M. Stanleyho, který byl původem z Anglie a s Livingstonem se kdysi setkal, aby se ho pokusil najít on. Stanley se na cestu vydal ze Zanzibaru, ale pak zmizel a až v říjnu 1877 vešlo ve známost, že došel od východu ke Kongu; tuto možnou cestu již dříve prosazoval spolupracovník belgického krále Leopolda Banning, vášnivý stoupenec průzkumných cest a hlasatel boje proti otroctví, který by ovšem své zemi a svému králi také rád nabídl nějakou kolonii. Leopold se však rozhodl jednat coby soukromá osoba: „Tehle panovník má dost zvláštní zábavu,“ komentoval to sarkasticky Bismarck.

Ve stejné době Pierre Savorgnan de Brazza, mladý důstojník francouzského námořnictva italského původu, inicioval průzkumnou výpravu ke gabonské řece Ogoué. Podařilo se mu násilně získat náklonnost místních kmenů a přejít plošinu Bateke až k řece Alimě, která je přítokem Konga – a tím se prokázala pří-

stupová cesta od Atlantiku ke Stanley Pool*. Brazza měl jen velmi omezené prostředky, s sebou dva Evropany a šestnáct Afričanů, a jak poznamenal Stanley, „chybělo mu všechno až na francouzské prapory, těmi měl nacpanou veškerou bagáž.“ Díky své prostotě a dobrosrdečnosti však podepsal smlouvy s mnoha domorodými vládci, mj. i smlouvu s Makokem, a během své druhé výpravy pak zřídil 26 pevností na území větším než celá Francie. Tehdy jeho „výboje“ narazily na podnikání Leopolda II.

Leopold mezitím uspořádal v roce 1876 v Bruselu konferenci zeměpisců a dalších vědců, jejímž cílem bylo „otevřít civilizaci jediné místo na zeměkouli, kam ještě nepronikla“. Každý národ měl pracovat v oblasti odpovídající jeho politickým a koloniálním zájmům a společně měly vytvořit jakési mezinárodní sdružení pro vzájemnou podporu, usnadňující jejich cestovatelům a zástupcům pronikat do vnitrozemí. Měl vzniknout výbor, kde by se mohla projevit soupeřivost jednotlivých národů. Nešlo tady o územní zisky, nýbrž o „misii“, neboť král tehdy věděl, že veřejné mínění v jeho zemi se ke koloniální expanzi staví nepřátelsky. Protiotrokářská a humanistická propaganda sdružení velmi zapůsobila na Spojené státy, jež pak tomuto panovníkovi, který jednal coby soukromá osoba a neměl dostatek prostředků, poskytly svoji pomoc.

Území, která sdružení kontrolovalo, těsně sousedila s těmi, jež svými prapory osázel Brazza, a proto bylo ujednáno (1884), že Francie na ně bude mít přednostní právo, ale že práci sdružení nebude klást žádné překážky. Mocnosti to okamžitě zneklidnilo a padlo rozhodnutí, že se toto mezinárodní sdružení promění v jakýsi nadnárodní stát, který bude Kongo a jeho záležitosti řídit. Tou dobou však už Stanley svým jménem protestoval proti tomu, jak Brazza postupuje, a proti chování posádky senegalského desátníka Malamina, která odmítla zástupce sdružení upslechnout. Když se vrátil do Evropy, neskrýval Stanley svoje znechucení a Leopold následně učinil další krok: jako předseda sdružení, jehož výkonný výbor byl mezinárodní, založil Výbor studií horního Konga, který byl ovšem čistě belgický.

* Kongo má na dolním toku vodopády, přes které se lodě nemohly dostat. Co se plavilo shora po řece, nakládalo se v Brazzaville (leží na břehu mohutného rozšíření řeky zvaného tehdy Stanley Pool, dnes Pool Malebo) na železnici a právě přes onu plošinu putoval náklad k Atlantiku. (pozn. překl.)

Průzkumné cesty zatím ukázaly, že tamní vnitrozemí je bohaté a schopné rozvoje. Velká Británie, Německo a Portugalsko usoudily, že mají právo zasáhnout. Ve složité situaci kolem Konga se začalo rýsovat rozdělení černé Afriky *de facto*. I v Kongu už čas osobních iniciativ pominul.

Je dosti zvláštní, že „badatel“ Stanley se tehdy stal duší jakéhosi „akciového imperialismu“, jehož akcie byly ovšem jen symbolické. Byl přitom předmětem obdivu jedněch a zároveň zdrcující kritiky u jiných (D. J. Nicoll ho na jedné karikatuře nakreslil, jak se modlí za černocho, kterého právě pověsili, ale Anděl kapitálu nad jeho hlavou žehná Stanleymu). Sloužil jak Angličanům ve východní Africe a v Súdánu, tak Belgičanům v Kongu, a dokonce i Američanům na Zanzibaru...

Výbojný imperialismus se tedy pohyboval v jeho stopách, a tím samozřejmě hodně získal, neboť Stanley oplýval úžasnou energií. Ale jak se ptal *Pall Mall Gazette*, kde nakonec zůstala ona Civilizace?

Spolu s Cecilem Rhodesem měl ze všech těchto dobyvatelů slávu nejraději **Louis-Hubert Lyautey**. Jeho jméno je více než jiná spojeno pouze s koloniální expanzí: Lyauteyova nástupu na ministerstvo války v roce 1916 si nikdo nepovšiml, zatímco jeho velcí předchůdci Faidherbe a Gallieni se takto stali „ochránci francouzské půdy“, první v roce 1870, druhý v roce 1914. Nikoli však Lyautey, ten ztělesňoval koloniální panství – a ještě spíš Maroko, i když nejprve sloužil v Indočíně a na Madagaskaru.

Lyautey byl jedinec především bojovný a romantický, milující rozruch a okázalou nádheru. Od Shelleyho si vypůjčil heslo: „Cítím se zrozen pro tvorbu, a tvořím, zrozen pro velení, a velím.“ Byl přesvědčeným monarchistou, hluboce věřícím. Jedním z jeho velkých zklamání bylo zjištění, že papež Lev XIII. je v podstatě republikán, zatímco on republiku akceptoval pouze do té míry, jakou věnovala Francii její koloniální panství.

Stejně jako jeho učitel Gallieni byl přesvědčen, že bojovat se má co nejméně a že je lepší ukazovat sílu, aby ji nebylo nutno použít. Jeho utkvělou myšlenkou bylo budování bezpečnosti, a to hlavně od chvíle, kdy získal na Madagaskaru zkušenost s nešťastnými následky rychlých násilných metod, provázených podpalováním vesnic a krutým zacházením s širokými vrstvami místního obyvatelstva... Namísto toho bylo podle něj třeba získávat si

poslušnost a přízeň domorodců nenápadně, ale zároveň usilovně, díky pomoci v různých oblastech života a díky znalosti jazyka a prostředí, a přinášet místním „kousíček lásky“ a „naslouchat jejich srdcím“. V Indočíně ho velmi překvapila vděčnost, jakou mu projevovali vesničané z Tonkinu, „které zbavil lupičů a kteří se mu svěřili, že mohli poprvé po dvaceti letech bezpečně sklídit úrodu.“

Zavádět pořádek v Maroku uspokojovalo jeho potřebu dobrodružného života za hranicemi Francie (pohrdal jejím věčným papírováním a ještě víc její zálibou ve zdlouhavém vyjednávání a „marných diskusích“) i jeho touhu budovat, inspirovanou tak trochu římskými císaři. Tohoto básníka a spisovatele samozřejmě fascinovala krása severoafrického vnitrozemí, ale ještě více se nadchl představou, že stvoří Casablanku: „Jsem tímto tvůrčím dílem tak uchvácen, že opravdu žiji svými silnicemi, vesnicemi, svými poli, stády, zahradními školkami...“

Originální byl u Lyauteye onen politický amalgám, který spojoval jeho vlastní katolické a tradicionalistické myšlení s potřebami jeho politiky. Tento konzervativce třeba soudil, že tváří v tvář nepořádku vzbouřeneckého vnitrozemí (*Bilad al-Siba*, Země neposlušných) je nutno posílit sultánovu moc a marocký stát (*Bilad al-Makhzan*, Země pokladnice): „V mém srdci hoří lítá nenávist, nenávist k nepořádku a k revoluci.“ Chránil tedy marocké instituce a také islám, který ho fascinoval stejně jako buddhistické obřady v Kambodži. Prohlásil, že ho musejí pohřbit do bílé *koubby* se zelenou kopulí, jako jsou ty, v nichž jsou uloženi místní svatí, avšak s dvojjazyčným nápisem pro připomenutí, že byl do hloubi duše katolík, ale zároveň respektoval tradice země. Kolonistům sdělil, že smést místní režim není možné kvůli smlouvám, ale že se to ani nemá: chtěl naopak znovu pozvednout jeho prestiž, a prestiž sultánovu především. Toto restaurování vlády – jež by byl jistě raději prováděl ve Francii – kráčelo ruku v ruce s respektem k islámu, ale také s příslibem, že budou napříště brány ohledy na zvyky berberských kmenů.

Jeho konzervativní politika měla samozřejmě smysl jedině tehdy, když ji provázely výdobytky moderní doby: Lyautey chtěl rozvíjet lékařskou péči a školství a tato omlazovací kúra měla být dílem francouzské správy – ale pouze jejím dílem, nikoli dílem zástupců kolonistů, protože Lyautey nenáviděl vše, co mohlo jen zavánět parlamentarismem. Měl za to, že takto naprogramovaný

rozkvět získá obyvatelstvo pro zásady protektorátu, a ten se tak bude moci stát trvalým řešením.

Úřady v Paříži však aktivitu tohoto kondotiéra brzdily, neboť jeho záliba v okázalé nádheře a jeho homosexualita mnohé šokovaly... „V Maroku se nepoloží ani cihla bez toho, že to v Paříži zkoumají rok dopředu, vše kontrolují a regulují, a celé to stojí spoustu peněz,“ stěžoval si Lyautey. Nechtěl, aby Maroko bylo stejně jako francouzské departementy „mrzačeno prefekty, a tím i zbavováno života“. V metropoli se ve skutečnosti měla levice před prokonzulem na pozoru a pravice byla přesvědčená, že kolonistům silně ztrpčuje život, chrání-li takto sultána a staví-li se proti integraci alžírského typu. Lyautey se totiž snažil, aby se země rozdělila na dvě části, francouzskou a marockou, které by spolu spolupracovaly.

V Maroku panovnická moc samozřejmě oceňovala Lyauteyovu pomoc při zvyšování její autority, jeho úctu k marocké identitě, ale toto posílení jí mělo jednoho dne umožnit, aby se okupanta zbavila... Jenže povstání Abd al-Karíma proti Španělsku, rífská válka a nákaza, kterou šířila, nakonec vyžrály jak nad sultánem, tak i nad Lyauteyem. Zatímco on spatřoval v povstání vedeném pouze proti Španělsku důkaz úspěchu své politiky, proměnila se celá událost v důkaz opaku a dílo, které zde odvedl, ohrozila jako celek.

Rusové a Angličané: Kavkaz a střední Asie pod dozorem

Pro Angličany byla podstatná Indie, kontrolovali ji až po její „přirozené“ hranice. Na druhé straně Himalájí se však od severozápadu tlačili k jihu Rusové, což pro Anglii začalo být nebezpečné po krymské válce v roce 1856. Angličané hlídali rozpínavost Rusů, Rusové zase hlídali rozpínavost Angličanů, a tento zápas – říkalo se mu zápas „velryby a slona“ – probíhal skoro celé století, v letech 1829–1907. Jeho předzvěstí byly ovšem už dřív konflikty v Baltském moři či osud Anglické moskevské společnosti a zároveň byly jeho stopy znatelné i po roce 1907, kdy byla uzavřena smlouva o rozdělení Persie na anglickou a ruskou zónu vlivu. Ani jejich spojenectví proti Německu v roce 1914 nebo pak v roce 1941 neshody nezahladilo, v Íránu stejně jako v Afghánistánu: následky se znovu vynořovaly ještě v letech 1950–1990.

Územní apetit ruských carů asi nebyl nikdy dostatečně nasycen: zabrali celou Sibiř, Aljašku, ale už v roce 1821 vydal car *ukaz*,

kterým se „ruským lodím vyhrazuje monopolní právo na mořeplavbu a obchod u severovýchodního pobřeží Pacifiku až po 51° severní šířky“, jinými slovy u břehů Kalifornie. Zneklidněný prezident Spojených států adresoval v roce 1823 sněmovně poselství známé coby „Monroeova doktrína“, v němž se pravilo, že by se evropské mocnosti neměly pokoušet rozšiřovat svůj vliv do žádné části Ameriky. „Náš kontinent získal svoji autonomii a nezávislost, které si hodlá udržet, a proto by už v budoucnosti neměla žádná evropská mocnost považovat za možné, že by se některá jeho část stala její kolonií.“

Ve stejné době se Rusům velmi příhodně otevřel Kavkaz, když gruzínský král abdikoval ve prospěch cara, aby jeho země nepadla do rukou Peršanů, tedy muslimů. Peršané reagovali jednou, dvakrát, ale generál Paskevič je nakonec v roce 1828 donutil uzavřít turkmančajskou mírovou smlouvu, která carovi přinesla kus perské Arménie. Car válčil také s Turky a díky generálu Paskevičovi dosahoval i zde velkých úspěchů: v roce 1829 byla drinopolským mírem připojena k carské říši také turecká Arménie.

Západní mocnosti v tu chvíli ještě nepozorovaly, že takové změny posunují rovnováhu celé velké části Orientu, a to v době, kdy osmanská říše ztrácela Řecko a brzy nato i Egypt. Ale jak konstatoval francouzský konzul v Trabzonu, carovy četné válečné listi měly zakrýt jeho dobovačné plány. Tak se například v mírové smlouvě z Adrianopole sotva zmiňovalo jméno Abcházie, ačkoli se Rusko už téměř osm let snažilo zemi anektovat, a ve skutečnosti se mu to už podařilo, stejně jako u části Čerkeska. Až v roce 1830 narazili Rusové na odpor imáma Šamila, který pak trval až do roku 1859.

Jeho boj v Dagestánu připomíná ten, který vedl Abd al-Kádir v Alžírsku – o této paralele psal už v roce 1844 deník *Le National*, v roce 1914 geograf Vojevjkov a v roce 1991 historik Gammer. Situace totiž byla podobná: agresor přicházející z rovinatých krajů narazil na hornatou oblast a váhal, jak postupovat dál. Stejně jako Desmichels v Alžírsku se generál von Klugenau rozhodl jménem cara vyjednávat: dojde-li k dohodě s protivníkem, přinejmenším se před ním uchrání rovina, i když v horách se jeho postavení upevní, protože ho bude nutno podpořit na úkor jeho rivalů. Totální dobytí by stálo životy příliš mnoha mužů – a to se nezdálo nutné. Rusové i Šamil tedy mohli nabrat znovu síly a pak teprve porušit kavkazský „mír statečných“ – stejně jako v téže

době v Alžírsku. Ruské vítězství, jež si petrohradská autokracie okamžitě přivlastnila, bylo velmi obtížné a provázela ho oslavná legenda na Šamilovu počest, stejně jako v Paříži obdobná legenda glorifikovala odvahu Abd al-Kádira.

Šamilova sláva, jež měla „na obyvatele těch krajů elektrizující účinky“ (citováno in: M. Lesure, CMRS XIX [1 a 2]), Západ důrazně upozornila na ruské výboje: „Evropští panovníci by měli zasáhnout a nenechat mocnost, jež je nepřátelská svobodě, rozvinout naplno její energii a zničit svobodu na celém Kavkaze.“ Liberálové v Paříži a v Londýně – sami tou dobou okupovali Alžírsko a Balučistán – takto ve skutečnosti odsuzovali carský autokratismus. „Petrohrad se obává, aby liberalismus neovládl kauzu Čerkesů stejně, jako se to stalo v Řecku“ (tamtéž). Šamil byl během krymské války jejich želičkem v ohni, ale znalost těchto oblastí byla tak ubohá, že ani nevěděli, jak se k němu dostat, aby s ním mohli útok proti Rusům sladit. Ba co víc, informovali se na něho u Vysoké porty – a přitom Turci doufali, že získají zpět jak severní Kavkaz, který býval pod jejich ochranou, tak i Abcházii, kterou carská říše anektovala.

Kavkaz tak poprvé vstoupil do „mezinárodní arény“: na samém počátku, kolem roku 1830, publikoval anglický diplomat David Urquhart anonymní francouzsky a anglicky psanou brožuru, v níž odsoudil „postupné obsazování břehů Černého moře“ a varoval, že po ovládnutí Bosporu a Dardanel se bude Rusko snažit o kontrolu celého Středomoří, což bude znamenat konec svobody na mořích. Je prý zapotřebí sjednotit se a „vyvolat explozi celého Kavkazu... Jen pomysleme, že všechny gruzínské provincie čekají na signál, aby ze sebe setřásly moskevské jho, a že na Kavkaze žijí stovky tisíc statečných a vždy ozbrojených obyvatel v předstírané poddanosti [...] a ti jsou připraveni vrhnout se na všechny Rusy ve svém dosahu.“ (citováno in: Lesure, tamtéž)

Krymská válka měla paradoxně opačné účinky, než jaké byly její cíle. Byla sice důsledkem uvedených obav, ale také všemožných dalších okolností, a zvláště touhy Ruska po tom, aby ve jménu pravoslavného křesťanského náboženství rozložilo osmanskou říši a osvobodilo slovanské národy. Anglie ani Francie mu to nehodlaly dovolit, a proto šla stranou jak křesťanská solidarita, tak i obrana práva národů na osvobození. Obě země se postavily na stranu osmanské říše, chránice ji možná s vyhlíd-

kou, že samy ji rozkouskují lépe. Když potom západní země zvítězily a ruský tlak byl zastaven, nechaly tureckou moc na Balkánu zeslábnout, ačkoli do války vstupovaly s tím, že ji podpoří. Přinejmenším to ale už nevypadalo, že by obě úžiny měly padnout do ruských rukou...

Ve sporech mezi Velkou Británií a Ruskem se však nadále hrálo o důležitější věc, a tou bylo ovládnutí střední Asie a příhraničních krajů Indie. Oboustranný tlak znamenal nevyhnutelný střet.

Jakým cílům odpovídalo ruské snažení ve střední Asii?

Marxistická tradice měla za to, že první fáze tohoto imperialismu (1864–1885) měla vojensko-feudální charakter a v dalších že pak hrály čím dál větší úlohu faktory hospodářské.

Zdá se, že při prvním náporu působily hospodářské faktory skutečně jen málo a že byly výsledkem akce naočkované carským státem proto, aby se v chanátech vytvořily podmínky příznivé ruskému obchodu – jenže soukromé zájmy tuto snahu v podstatě nenásledovaly: zatímco dohody s chanáty se datovaly roky 1867 (Chodžent) a 1873 (Chiva), rozvoj pěstování bavlny ruskými podnikateli nastal až kolem roku 1890. Více než tlak obchodních kruhů zde působil strach carského režimu, že tyto chanáty jsou příliš slabé na to, aby se udržely jako nezávislé státy, a že by se oblast mohla dostat pod cizí vliv, například osmanský. Proto bylo zapotřebí se těchto území preventivně zmocnit. Na počátku jejich obsazení tedy stála vůle udržet cizince v bezpečné vzdálenosti a uchovat oblast v izolaci, protože ministrům Giersovi a Čerňajevovi bylo záhy zřejmé, že ekonomicky je tato okupace zcela kontraproduktivní.

Bezpečná vzdálenost. Jejím udržením se vysvětlovalo rovněž to, že Petrohrad až do roku 1910 neodvolal svoje veto proti anglickému plánu na výstavbu železnice v Persii a že odmítal jakoukoli spojitost mezi plánem na železnici z Bagdádu na Kavkaz (původně také anglický) a dohodou Scott-Muravjev z roku 1899, v níž Rusko získalo od Anglie závazek, že nebude stavět žádnou železnici v oblasti rusko-čínských hranic a ani nebude žádným takovým plánům napomáhat.

Rusko se snažilo zapustit hospodářské kořeny v nárazníkových oblastech, především v Persii a brzy nato v Mandžusku, ale jeho obchodování se ve srovnání s Angličany v prvním případě a s Japonci v druhém rozvíjelo jen pomalu, protože ruský obchod nebyl dost pružný. Jen o něco lépe se mu dařilo v osmanské říši

(Anatolie a Kurdistán) a především v Sin-tiangu, dále v Persii, kam právě se vši slávou vstupovalo Německo, a v Afghánistánu, kde se ruský obchod ztrojnásobil a dosáhl 38 procent importu do Kábulu (oproti anglickým 62 procentům v roce 1914). A právě kvůli této zemi propukly největší anglicko-ruské konflikty.

V letech 1872 a 1873 car prohlásil, že Afghánistán je mimo jeho „sféru vlivu“. Angličané chtěli „držet Rusy v náležitém odstupu“, a proto z Indie okupovali Balučistán a hodlali kontrolovat i režim v Kábulu; když pak byla celá britská mise povražděna (1879), vyústila výprava vedená lordem Robertsem v dobytí Kábulu. Rusové nato obsadili na území dnešního Uzbekistánu a Tádžikistánu města Merv a Pendžikent a také Zulfikarský průsmyk vedoucí do Afghánistánu. Nastala krize. Angličané vyslali pro výstrahu jednu eskadru před Vladivostok a v roce 1885 byl diplomatickým protokolem ponechán Rusům Pendžeh, zatímco Zulfikarský průsmyk se vrátil Afghánistánu. V roce 1895 pak byla v indické Simle uzavřena anglicko-ruská dohoda, kterou se k Afghánistánu připojil pruh území tak, aby ruská říše a Indie neměly společné hranice. Tento úzký výběžek afghánského území se stal o století později jádrem konfliktů mezi Tádžikistánem, Uzbekistánem, Afghánistánem a Pákistánem.

„Indii mít vždy na mysli, ale nikdy o ní nemluvit,“ předepsal Alexandr III. před svou smrtí v roce 1894 synovi Mikuláši II. Car ovšem zároveň věděl, že z anglicko-ruského konfliktu by těžilo jen Německo, jehož rozpínavá politika začínala na Blízkém východě a ještě dál slavit úspěch.

Jedním z cílů anglické politiky bylo také držet Rusy mimo dosah teplých moří, zvláště Perského zálivu. V roce 1892 napsal lord Curzon knihu o Persii, ve které ukázal, že není v zájmu Angličanů a Peršanů, aby se Persie dostala do situace, v níž se nacházela Buchara a Chiva. Carský režim skutečně dosáhl na severu země, kam ostatně prosáкло ruské revoluční hnutí, nemalých zisků, a tak chtěli Angličané pro sebe odpovídající zónu vlivu na jihu země, kde sousedila s Indií... Ve jménu „srdečné dohody“, uzavřené v roce 1904, se do věci vložila Francie, snažící se „velrybu a slona“ usmířit. Výsledkem byla v roce 1907 smlouva, která vyústila v rozdělení Persie na dvě zóny vlivu.

Tato situace přetrvala navzdory dějinným zvratům i rok 1918, a ačkoli se Persie stala formálně nezávislým Íránem, Angličané a Rusové zemi v roce 1942 víceméně současně obsadily a v duchu

znovunalezeného spojení si na jakési první linii Odra-Nisa potřásl rukama...

Smlouva z roku 1907 skončila s konfliktní atmosférou vzájemné agresivity, jež se ostatně projevila v roce 1902, kdy spolu Anglie a Japonsko uzavřely dohodu, která svým způsobem dávala Japonsku zelenou, aby vedlo vůči ruskému impériu ofenzivní politiku v Mandžusku a v Číně. Ta nakonec vyústila v rusko-japonskou válku 1904–1905.

„Break-up of China“ – část první: Francie v Indočíně

V polovině 19. století si Velká Británie během opiové války uvolnila cestu na čínský trh: zajistila si základnu v Hongkongu (1842) a poté i otevření čínských přístavů, čehož nakonec dosáhla i Francie. Stále ještě v polovině století se kapitán Něvelskoj jménem cara zmocnil ústí řeky Amuru, čímž Peking postavil před hotovou věc; tento výboj posvětila v roce 1858 ajgungská smlouva, která znamenala počátek ruské expanze na Dálný východ. Mezitím se ovšem ještě otevřel ruským obchodníkům Sin-ťiang, a to dohodou uzavřenou v městě Guldža v roce 1851 (to byla první z nevýhodných smluv, které Rusko Číně vnutilo).

Ve stejné době se francouzské námořnictvo, které se stále ještě nevzpamatovalo ze ztráty Indie, zajímalo o Indočínu, kde došlo „v rozporu s ujednáními“ k masakru misionářů.

Byla to stará historie. V polovině 17. století se Alexandre de Rhodes, François Pallu a biskup Lambert vydali na cestu vyzbrojeni titulem apoštolských vikářů, aby tak nepodléhali portugalskému primasovi ve městě Góa, nýbrž přímo papeži. Celou akci si vzala na starost organizace Francouzské misie v zahraničí a za účelem budoucí evangelizace založila v Tonkinu... faktorii. To byl první nezdar, protože Nizozemci, kteří zde pouze obchodovali, na tento podvod poukázali. Další pokus se odehrál v 18. století, kdy Charles Thomas de Saint-Phalle opět usoudil, že „obchodování misii velice pomůže... a zmírní přísnost nařízení, jež náboženskou konverzi brzdí“.

Vzhledem k tomu, že Francouzi pomohli annamskému králi Nguyen Anhovi vrátit se znovu na trůn, očekával apoštolský vikář Pigneau de Béhaine, který tuto pomoc v roce 1787 ve Versailles dojednal, že se Francie bude moci stát protektorem jeho země. Události v Evropě však metropoli od tohoto podnikání odvrátily

a následníci krále Nguyen Anha projevovali vůči „Ježíšovu náboženství“ divokou nenávist: „Všechny evropské kazatele tohoto náboženství je třeba hodit do moře.“

Nicméně když Angličané a Francouzi – také ve jménu obrany náboženství – zasáhli v Číně, nařídil Napoleon III. admirálu Rigaultovi de Genouilly, aby pak pokračoval v Indočíně: admirál bombardoval přístav Tourane (dnešní Da Nang), usadil se v části Kočičíny a v únoru 1859 obsadil Saigon, kde ale museli francouzští námořníci vydržet dlouhé obléhání. Když se tam v roce 1863 objevil v plné síle admirál Charner, podepsal císař Tu Duc smlouvu, kterou postoupil Francii tři provincie: Saigon, My Tho a Bien Hoa. „Nemáme nikterak v úmyslu učinit z Kočičíny kolonii, jakou jsou Antily nebo Réunion,“ prohlásil ministr námořnictva Chasseloup-Laubat. Jelikož se však tři západní provincie staly jádrem annamského odporu proti Francii, admirál de La Grandière dobyl i je a císař Tu Duc je musel Francouzům vydat. Zároveň s tím navrhl Francie kambodžskému králi Norodomovi, že ho bude chránit proti Annamu a Siamu, což král přijal – nikoli však bez váhání...

Francouzskou intervenci v Indočíně ve skutečnosti povzbuzovaly tři síly: evangelizační horlivost, která byla chronologicky nejstarší a aktivní byla ještě po celé 19. století, dále anglofobie námořníků, ztělesňovaná důstojníkem Francisem Garnierem, jenž chtěl pro Francii získat na Dálném východě koloniální panství rovnocenné britskému (to tehdy zrovna tlačilo z Barmy na Siam), a konečně různé čachry obchodníků s textilem a se zbraněmi. Tyto kruhy, podněcované k činu obchodníkem Jeanem Dupuissem a Ulyssem Pilou za lyonské hedvábníky, chtěly okupovat Tonkin a nadto ještě kontrolovat Rudou řeku, jež byla podle nich přístupovou cestou na čínský trh, který představoval v 19. století velký mýtus. Za těchto okolností a po sérii různých incidentů se Francis Garnier v roce 1873 zmocnil Hanoje, ale sám pak zemřel v boji proti „Černým praporům“, což byli původně čínští piráti, ale tou dobou už vlastně samostatná armáda, se silnými vazbami na Čínu. Jeho nástupce Louis Philastre nakonec dosáhl uzavření smlouvy, v níž Tu Duc s konečnou platností uznal postoupení Kočičíny, francouzský protektorát nad Annamem, vybudování tří pevností v Haiphongu a zpřístupnění Rudé řeky.

„Proniknutí do Tonkinu je pro budoucnost našeho dominantního postavení na Dálném východě otázkou života a smrti,“ sou-

dili příslušníci obchodních kruhů a admirálové v Saigonu. A politik Léon Gambetta prohlásil v roce 1872 o Rudé řece, že je to druhý Suez, „cesta pro obchodování s celým světem“.

Tváří v tvář lidem, kteří byli proti koloniální expanzi a kteří ji označovali za zradu, však chtěla francouzská třetí republika hlavně zabránit konfliktu s Čínou, jež zůstávala i nadále „ochráncem“ a lenním pánem Annamu. Nicméně admirálové a misionáři nutili vládu k činu, a mezi nimi zvláště monseigneur Puginier, který neustále opakoval, že „Tonkin je hotov vrhnout se Francii do náručí“. A právě misionáři a vietnamští křesťané, jejichž počet mezitím vzrostl, byli pro Francouze hlavním zdrojem informací o situaci a o schopnostech annamského státu, o jeho armádě a o Černých praporech. „Držet se stranou by byl čirý nerozum,“ prohlásil kočincínský guvernér La Myre de Vilers. Incidentsy se stupňovaly, až nakonec vláda pověřila kapitána Riviera, aby okupoval celý Tonkin: bohatství země bylo v Paříži inventarizováno a přátelé Jeana Dupuise, který právě založil Tonkinskou důlní společnost, rozdávali soupis poslancům. Kapitán Rivière padl v boji na tom samém místě, kde před pár lety zemřel Garnier, a následně mu ještě usekli hlavu. Jak napsal Charles Fourniau: „Rivierova smrt a následná vlastenecká reakce zcela zastřely Dupuisovy nadité měšce.“

„S Číňany lze vyjednávat jedině prostřednictvím starých dobrých kanonů,“ napsal Jules Ferry, tou dobou předseda vlády. Vláda však nepřítel podcenila, Číňané vysílali svá vojska po malých částech. Nakonec ale admirál Courbet dosáhl se svými 25000 muži několika úspěchů a Čína v roce 1885 podepsala druhou tiencinskou smlouvu, v níž přislíbila stažení svých vojsk z Tonkinu.

Jenže když chtěla francouzská vojska obsadit provincii Langsön, musela se dát na rychlý ústup. Nezdár, panika, nebývalé vzrušení a v Paříži krize: Clemenceau rozpoutal štvanič proti Julesu Ferrymu. Čína sice ve skutečnosti ustoupila, ale protože dohoda byla ještě tajná, musel Ferry podat demisi (1885). Nicméně takzvaná Indočínská konfederace už byla na světě a zahrnovala jednu kolonii (Kočincínu) a čtyři protektoráty (mj. Kambodžu a Laos).

Ačkoli pro Vietnamce už tehdy nastal okamžik, kdy bylo třeba postavit se na odpor, trvalo jim ještě několik desetiletí, než to dokázali dát otevřeně najevo.

Angličané odpověděli na anexi Tonkinu tím, že obsadili Horní Barmu, jejíž panovník předtím zkonfiskoval majetek Bombajsko-barmské společnosti. Celou zemi ovládli pomocí 10 000 mužů v roce 1886, a dostali se tak na dosah Siamu, který se zase stavěl proti francouzskému pronikání do Laosu – to se však uskutečňovalo pokojnou cestou díky působení Augusta Pavie, zaměstnance pošt, který znovu objevil khmérskou kulturu. Francouzsko-anglická rivalita vzplála nanovo, jako již tolikrát, ale smlouvou z roku 1896 byla ukončena a Siam postoupil Kambodži provincii Angkor.

„Break-up of China“ – část druhá: soupeření rusko-japonské

Zatímco na jedné straně musela Čína postoupit evropským zemím různé koncese (Hongkong, 11 přístavů atd.) a nadvládu nad některými zeměmi, jež byly jejími vazaly (Annam, Barma, Siam), pustila se na druhé straně do křížku s Japonskem, které mělo od roku 1894 v úmyslu nahradit ji v Koreji. Po vojenské porážce se Čína vzdala jakéhokoli vlivu v Koreji, jež přešla pod japonský protektorát, a zároveň Japonsku postoupila ostrov Formosu (Tchaj-wan) a poloostrov Liao-tung s pevností Port Arthur, která byla branou do Mandžuska (mírová smlouva byla uzavřena v roce 1895 v japonském Šimonoseki). Tato dohoda zneklidnila ruskou vládu, privilegovaného partnera rozhovorů u pekingského dvora, která přitom Angličany v oblasti nechávala na pokoji, jelikož těm šlo o základny obchodní. Území anektovaná Japonskem však ohrožovala projekt transsibiřské magistrály, která měla končit právě v Port Arthuru, protože Vladivostok blokovaly čtyři měsíce v roce ledu. Car byl připraven zasáhnout, neboť neměl Japonce – „ty makaky“ – rád a jednat proti nim mu nepřipadalo jako válčení... Ministr Witte ho však přesvědčil, že na místě nemá dost vojáků (magistrála ještě nebyla dokončena) a že kolektivní intervence evropských mocností bude působivější. Japonsko ustoupilo a ještě v roce 1895 Port Arthur opustilo. Do budoucna na to ale nezapomnělo.

Když mocnosti takto zjistily, jak je Čína slabá, využily toho k územním ziskům a k ustavení různých zón vlivu: Anglie si nechala „přiklepnout“ Wej-chaj-wej, Německo Kiau-čou, Francie Kuang-čou-wan a Rusko mělo postavit v Mandžusku železnici, přičemž jako protislužbu slibovalo, že bude Čínu bránit proti Ja-

ponsku. Číňané se tomuto pronikání Evropanů postavili, ale jejich boxerské povstání dorazila v roce 1900 „ztrestat“ mezinárodní armáda. Mikuláš II. se musel přidat, aby kontroloval a brzdil svého bratrance Viléma II., jehož vyslanec v Pekingu byl zavražděn... Když tato mezinárodní expedice skončila, pomýšlel na uskutečnění „svého velkého plánu“, který mu předestřel generál Kuropatkin: zmocnit se Mandžuska, Koreje a Tibetu, potom Persie, Bosporu a Dardanel a nakonec se stát „vládcem Pacifiku“. Protože se však domníval, že se jeho ministři – a zvláště Witte – stavějí proti „poslání Svaté Rusi“, dával v tomto přednost „kterémukoli Bezobrazovovi“ (obchodník a průkopník expanze na Dálný východ).

Po potlačení boxerského povstání Rusko stejně jako ostatní stáhlo svoji flotilu, ale ponechalo vojsko v Mandžusku. „Tohle silně připomíná protektorát,“ komentoval to francouzský vyslanec. Když však bylo v roce 1902 uzavřeno anglicko-japonské spojení, car pochopil, že je třeba se stáhnout a představu o uchování celého Mandžuska alespoň prozatím opustit. Byla vyklizena první zóna. Ministrům se zdál jeho „vladařský plán“ nebezpečný a příliš nákladný, ale Mikuláš II. byl rozhodnější, než by se z jeho pověsti dalo usuzovat, svoji ctižádost hodlal uspokojit, a proto ministru Lansdorfovi, který byl vůči těmto dobrodružstvím nepřátelsky naladěný, řízení záležitostí Dálného východu odebral. Japonsko okamžitě pochopilo, že čas pracuje proti němu, a když se mu nedostalo uspokojivé odpovědi na dotaz ohledně vyklizení další zóny, zaútočilo překvapivě, bez vyhlášení války, na ruskou flotilu v Port Arthuru a zničilo ji (1904). Car i jeho generálové a admirálové podcenili vojenskou sílu Japonska a po několika porážkách nakonec díky zprostředkování Spojených států podepsali v Portsmouthu mír. Rusko v něm uznalo japonskou suverenitu v Koreji, Port Arthur se znovu stal japonskou základnou a Japonsku také připadla jižní část ostrova Sachalin (Sovětský svaz ji v roce 1945 získal zpět).

Poprvé v dějinách byla velká bělošská země poražena národem jiné rasy – a to mělo v celém koloniálním světě velkou odezvu.

Rozbití osmanské říše

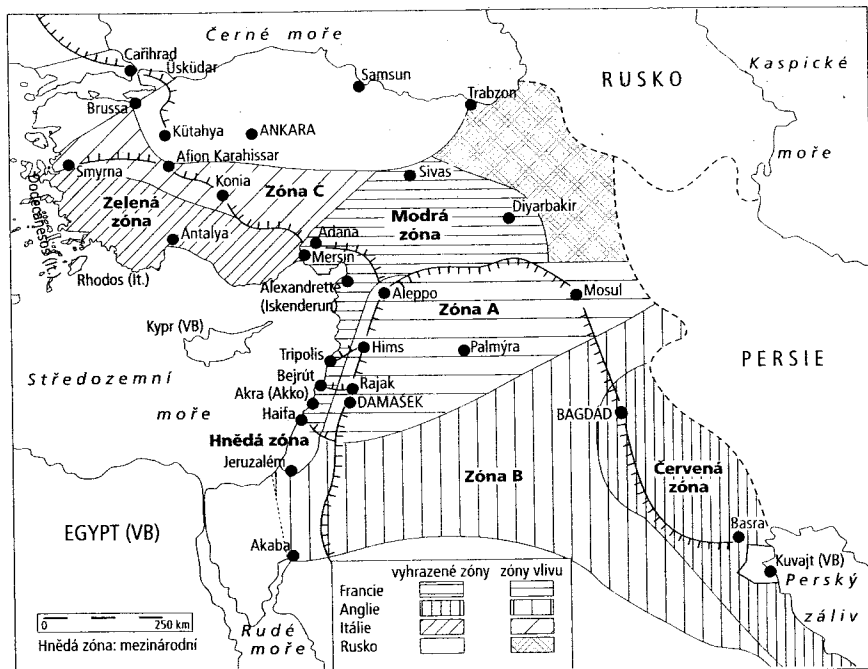
Myšlenka na rozdrobení osmanské říše spadá, jak jsme už viděli, do konce 18. století, ale soupeření mezi mocnostmi pomohlo říši přežít, a to navzdory podpoře, kterou Rusové poskytovali Sr-

bům a Bulharům, Francie Egyptu, Anglie Řecku atd. K tomu ještě nutno připočítat, že Angličané anektovali Kypr („aby mohli sultánovi lépe pomoci bránit Konstantinopol“), Francie Tunisko a Alžírsko, Itálie v roce 1911 Libyi...

Italský imperialismus se sice nedokázal zmocnit Tuniska či Etiopie, ale od nástupu Franceska Crispiho k moci si dělal zásluku na blízkou Libyi, jejíž západní část zvaná Tripolsko byla nehledě na jméno jejího hlavního města punská, zatímco východní Kyrenaika zůstala kdysi i přes římskou nadvládu spíše helénská a později arabská. V těchto krajích se stále ještě probleskujícími vzpomínkami na římskou říši měla své zájmy *Banco di Roma*, která zde navíc stejně jako v Tunisku získávala pozemky pro kolonisty, kteří do této olivovníkům zaslíbené země už přišli nebo se sem chystali z Toskánska a později ze Sicílie. Francouzské ovládnutí Maroka a agadirský incident v roce 1911 poskytly italské vládě konečně příležitost jednat. Italové vyhlásili osmanské říši válku a okupovali na jedné straně Rhodos a z druhé strany libyjské pobřeží. Nicméně vnitrozemí Italové dobýt nedokázali, protože tam se stavěli na odpor sanúsijové, nepřístupné islámské bratrstvo opírající se o oázu Kufra. Znovu se o ovládnutí vnitrozemí začala Itálie snažit až po roce 1918, v období Mussoliniho: vyžádalo si to tvrdou pacifikační válku, jež byla vzhledem k pouštnímu terénu také velmi nákladná. Italských kolonistů v Tripolisku však nebylo o nic méně než Francouzů na jihu Tuniska, protože zatímco francouzské vlády napomáhaly spíš masivní hospodářské kolonizaci, Italové dávali přednost usazování lidí, řešíce tak vlastní demografické problémy.

Když dali Italové v roce 1911 najevo své ambice v Tripolisku, hnutí mladoturků na to chtělo reagovat, neboť se obávali, že ztráta Libye zapůsobí v dalších provinciích říše jako nákaza. Nebylo záhodno, aby Arabové usoudili, že Istanbul už není schopen bránit muslimy proti Západu. Již po anektování Bosny a Hercegoviny Rakouskem-Uherskem v roce 1908 a po připojení Kréty k Řecku organizovali bojkot západního zboží a po roce 1911 ho rozvinuli v plné síle také proti Itálii – zřejmě tak chtěli oslabit arabská nacionální hnutí, jenže bez úspěchu. Právě arabské povstání pak v letech 1914–1918 „vrazilo osmanské říši dýku do zad“.

Turecko bylo říší, kterou zevnitř rozkládal arménský, arabský či kurdský nacionalismus a zvenku zase spojené choutky velkých mocností. „Imperialistická“ kontrola však začala působit i ze-

Dělení osmanské říše podle dohod uzavřených mezi spojeneckými mocnostmi

vnitř: spolu s výstavbou železnice do Bagdádu (s projektem Berlín-Bospor-Bagdád přišlo Německo) měl Vilém II. obnovit sultánovu armádu, zatímco Angličané víceméně kontrolovali cla a Francouzi zase „pomáhali“ s řízením financí... Mezi mocnostmi tak vznikla jakási rovnováha, která byla ovšem dosti nestálá a ukončila ji první světová válka.

Spojenci tehdy otevřeně zvažovali rozbití osmanské říše, na jehož základě by Arabové získali pod jejich záštitou určitou autonomii, přičemž podle dohod podepsaných v letech 1916 (Sykes a Picot) a 1917 (na konferenci v Saint-Jean-de-Maurienne) měla být „část“ rezervována také Itálii. Krom toho slíbila Balfourova deklarace z 2. listopadu 1917 Židům vytvoření jejich národního domova v Palestině, s čímž tehdy souhlasil i šeríf Mekky Husajn.

„Turecko jsme si všichni rozdělili velmi hbitě,“ prohlásil plukovník House, poradce prezidenta Wilsona. Kromě Řecka, Itálie

a dalších měli s požehnáním Francie a Velké Británie získat nejvíce Arabové.

Duší arabského obrození byl Prorokův potomek Husajn ibn Alí, který v roce 1916 zahájil arabské povstání. Došlo však ke dvojímu nedorozumění kvůli hranicím, jež kontrolovaly Francie a Anglie, a také kvůli židovskému domovu v Palestině. Šerifa Husajna ani krále Fajsala v té době ani nenapadlo, že by se Palestina stala součástí budoucího arabského království – král Fajsal dokonce podepsal smlouvu se zástupcem sionistické organizace dr. Weizmannem, v níž stálo, že muslimská svatá místa zůstanou pod kontrolou islámu.

Rozbití osmanské říše ovšem vyvolalo reakci, v jejímž důsledku nebyly klauzule poválečné mírové smlouvy ze Sèvres dodrženy, což bylo nakonec potvrzeno v Lausanne (1923): Atatürkovi stoupenci se násilím zmocnili Smyrny a o nezávislosti Arménie už také nemohlo být řeči. Co se týče „arabských“ území (Sýrie, Libanon, Irák), jež většinou přešla pod nadvládu Francie a Velké Británie, ta se po roce 1920 začala proti cizí okupaci bouřit. A chutě na jejich ovládnutí pak ještě rozdráždilo – stejně jako v Saúdské Arábii – objevení ropy.

Francouzi a Angličané na Blízkém východě

Jedno je jisté: kvůli rivalitě s Velkou Británií se francouzská diplomacie na Blízkém východě chovala zaslepeně a podcenila arabský nacionalismus.

Během druhé světové války obrátili Arabové z Blízkého východu své zraky přirozeně k Němcům, kteří si už od cesty Viléma II. do Tangeru v roce 1905 uměli hrát na praporečnický arabské svobody. Když v roce 1941 sklízely hitlerovské armády jeden úspěch za druhým, neviděl jeruzalémský velký muftí Hádž Amín al-Husajní na podstatě berlínského režimu nic špatného, naopak: „Němci a my máme všichni společného nepřítele, a tím jsou Angličané, Židé a komunisté.“ Francouzi už totiž tou dobou neexistovali. Nebyli už ani vystavováni veřejné potupě, ale spíše se jimi opovrhovalo, protože nikdy neratifikovali dohodu, kterou v roce 1936 podepsala vláda Léona Bluma a která slibovala, že do tří let bude ukončen francouzský mandát v Sýrii a v Libanonu a že tyto země získají nezávislost. Francie byla poražena, a tak londýnská vláda rozhodla, že se arabskými požadavky v Sýrii a Libanonu

nebude zabývat, ale přesto že nedovolí, aby se tam zabydlela Osa. Francouzský vysoký komisař Gabriel Puaux nejprve sledoval tuto linii se sympatiemi, ale brzy už Brity podle instrukcí z Vichy obvinil, že brání hospodářským stykům s Damaškem a hlavně že podporují akce Catrouxových gaullistů, aby Sýrie a Libanon přešly na stranu Svobodné Francie. Generál Catroux ve skutečnosti nemohl nic dělat a generál Dentz, který nahradil Puauxa, dával Britům svoje nepřátelství najevo. Ti však usoudili, že s Francouzi v Sýrii a v Libanonu musejí vycházet, ať už to jsou vichisté, nebo gaullisté, aby se zabránilo případnému vzniku hnutí vzešlého z kruhů arabských nacionalistů, což by zachvátilo celou oblast a zvláště sousední Irák.

Právě Irák potom ale povstal, když se po obsazení Řecka společnými německo-italskými silami zdálo, že se přiblížil okamžik osvobození... Státní převrat vynesl k moci Rašida Alího, který se spojil s velkým muftím a svoje nepřátelské postoje vůči Velké Británii nijak neskrýval. Britské snahy o to, aby Irák přerušil diplomatické styky s Itálií, se u bagdádské vlády nikdy nesetkaly s ohlasem, ani před pučem. Německo se nyní snažilo zasáhnout přímo: poslalo letadla a vojenské poradce do syrského Aleppa u hranic s Tureckem, a to se souhlasem francouzského ministra zahraničí Darlana, který podepsal v květnu 1941 s Němci dohodu o spolupráci v Sýrii. Generál Dentz tou dobou v Sýrii odolával silám gaullistického generála Legentilhomme, jehož podporovali Angličané. Damašek byl nakonec dobyt Spojenci, když předtím Vichy nařídilo jen „symbolický boj“. Na oplátku tohoto „přivítavého chování“ zacházeli Angličané s generálem Dentzem uctivě, nepustili de Gaulla k jednáním v Saint-Jean-d'Acree a francouzskou suverenitu v Sýrii nahradili svojí vlastní. Následovala roztržka ve vztazích mezi Churchillem a de Gaullem. V srpnu 1941 ale obdržel de Gaulle záruky, o nichž v dopise britskému vyslanci v Káhiře lordu Lyttletonovi konstatoval: „Jsem šťasten, že se mi dostalo záruk ohledně nezajímavosti Velké Británie v Sýrii a v Libanonu a ohledně toho, že Velká Británie uznává přednostní dominantní postavení Francie, až se tyto země stanou nezávislými, a to ve shodě se závazky, jež vůči nim Svobodná Francie přijala.“

Situace na Blízkém východě se zcela změnila po vítězství u el-Alameinu, jemuž ovšem předcházela pacifikace iráckých choutek, konec Rašida Alího a odchod velkého muftího do exilu k Hitlero-

vi. V lednu 1943 oznámil vysoký komisař Svobodné Francie generál Catroux obnovení republikánských poměrů a voleb v Sýrii a v Libanonu. Nacionalisté triumfovali a v Bejrútu propagovali změny ústavy, jejíž ustanovení byla „neslučitelná s nezávislostí“. Představitel Francie Yves Helleu se postavil proti, ale v Bejrútu šli ještě dál a zrušili francouzský mandát, načež dal vyslanec Helleu zatknout libanonského prezidenta Bišáru Chúrího a předsedu vlády Rijáda Sulha.

Vzápětí byla v horách utvořena libanonská „celonárodní“ vláda a syrský prezident Šukrí Kúvatlí ji ujistil o své solidaritě. Především ale zareagovali Angličané, kteří Arabové vojensky podpořili. A opět nastala krize.

Francouzi obvinili generála Sparsa a Anglii – snad chtěli věřit, že to oni stáli na počátku konfliktu. Catroux a Massigli*, ale ani de Gaulle si nechtěli připustit, že „nezávislost“ je neslučitelná s tím, aby byla Francii poskytnuta jakákoli zvláštní práva, navíc ještě zakotvená v ústavě. Se stejným podceněním arabských požadavků se titíž muži museli potom znovu potýkat v Tunisku, v Maroku a v Alžírsku – až na to, že tady namísto dlouhých prstů Anglie, která dozajista nebyla bez viny, spatřovali v protiventství vliv Sovětského svazu a Spojených států.

Japonsko jako „nadřazený národ“ proti Západu

V Japonsku měla koloniální expanze nejprve formu pouhého rozšiřování území provázeného usazováním kolonistů, a to směrem na sever na ostrov Ezo-Hokkaidó a později na Karafuto, jižní část Sachalinu. Od roku 1880 se však toto hnutí ideově proměnilo, když ho vojenský teoretik Jamagata Arimoto podpořil svojí teorií kruhů: všechny oblasti uvnitř kruhů, které opisují Japonsko, měly být postupně konsolidovány a chráněny proti tlaku zvenčí.

Důvodem této změny mohla být nová orientace Japonska od nástupu éry Meidži, jeho odpoutávání se od dávného sinocentrického uspořádání, ale především ji lze vysvětlit nutností napodobit evropský model rozvoje, včetně koloniální praxe. Vládnout impériu se stávalo jakýmsi imperativem, který se zpočátku neřídil nutně potřebami hospodářství. Japonsko konec konců udeřilo nejdřív

* René Massigli byl od začátku roku 1943 de Gaullov komisař pro zahraniční vztahy. (pozn. překl.)

tam, kde vycítilo slabost a možný úspěch – na Rjúkjú, Boninské ostrovy, Koreu, Čínu... V Koreji to bylo poprvé, co ekonomický zájem soupeřil s nezbytností dominantního postavení za hranicemi, ospravedlňovaného obranou země proti případným hrozbám a poté i „posláním“ Japonska (smlouva z Šimonoseki, 1895).

Někteří Japonci v tom viděli civilizační poslání přicházející z nebes a kolonie pokládali za vnější území, s nimiž je třeba jednat paternalisticky. Podle jiných šlo zase vzhledem k asijské povaze Japonska o to, aby byly sousední národy asimilovány, pojaponštěny, což mělo být možné díky jejich blízkým kořenům a na základě konfuciánských principů, jež vyžadují, aby rovnost panovala pod jednou vládou – shodou okolností pod vládou japonského císaře.

Nicméně brzy nato, v předvečer druhé světové války, převzala štafetu třetí koncepce: dobývání kolonií – území za hranicemi Koreje, Tchaj-wanu atd. už byla obsazená – nacházelo dostatečné oprávnění v nadřazenosti japonského národa. Toto vidění obsahovalo silné prvky rasismu.

Mezi prohlášeními, která definovala koloniální či expanzionistickou politiku, jakými byly například v 19. století projevy Julese Ferryho či Josepha Chamberlaina, patří k nejjasněji formulovaným obsáhla japonská zpráva z let 1942–1943, pojmenovaná „Plán globální politiky, jejímž jádrem bude rasa Jamato“. Zprávu sepsalo asi čtyřicet badatelů z ministerstva pro obyvatelstvo a zdraví a je vyjádřením plánu, který rozhodně nezůstal schovaný v ministerském šuplíku, ale byl naopak částečně realizován.

Úkolem plánu bylo ukázat, že japonská kolonizace velké části Asie a Tichého oceánu je oprávněná, a to ve jménu Asie, kterou Japonsko obnoví coby „sféru společného rozkvětu“.

Termín rasa se tu nechápe v jeho biologickém smyslu slova (*džinšu*), jak ho užívali například nacisté. Šlo o něco širšího, o *minzoku*, to jest o kulturu ztělesněnou jedním národem: Japonsko se nacházelo na vrcholu stupnice kulturnosti, a proto bylo díky jím dosažené syntéze Východu a Západu předurčeno k řízení ostatních. Tento kolonizační plán vysokých úředníků však přesto předpokládal, že se kolonisté budou usazovat po skupinách víceméně všude kolem „japonských měst“ a smíšené sňatky že budou omezeny na minimum, „nikoli proto, že míšenci jsou obecně podřadní, nýbrž proto, že tyto smíšené sňatky ničí psychickou solidaritu rasy Jamato“. Dvanáct milionů Japonců se takto mělo

usadit v cizině, v Koreji, v Indočíně, na Filipínách atd., a z toho dva miliony v Austrálii a na Novém Zélandu. Na těchto územích měl každý „zůstat na svém místě“, přičemž Japonci by samozřejmě zaujímalí dominantní postavení. „Zapustili by v těchto zemích kořeny“ a to by umožnilo vyřešit demografický problém, který byl pro vládu hlavní starostí, jelikož tou dobou, v letech 1942–1943, Japonsko zaujímal 1 procento plochy světa, ale čítalo 5 procent celkového počtu obyvatel.

Slogan „osm směrů pro jedinou střechu“ dobře vystihoval japonskou koncepci kolonizace jiných národů: sféra společného rozkvětu byla připodobněna velké rodině, kterou řídí nejstarší bratr (v Japonsku byla hierarchie práv a pravomocí v rodině jedním z nejpřísněji zachovávaných základů společenských vztahů). Úloha staršího bratra ostatně nacházela oprávnění v japonské nadřazenosti nad ostatními národy, což se každý Japonec učil ve škole. V Plánu globální politiky se psalo: „Číňané jsou apatičtí nebo to jsou podvodníci [*shunky*], Malajsijci jsou lenoši, Filipínci stojí možná o něco výš, ale nemají skutečnou kulturu, a Korejci jsou vhodní pro ty nejtěžší práce, proto bychom je mohli poslat na Novou Guineu.“

Z historického hlediska vzato měli však členové této velké rodiny hned od počátku století poznat na vlastní kůži typické chování staršího bratra, které podle jedněch plynulo z lepší výchovy Japonců, a podle druhých z jejich izolovanosti na ostrovech – stejně se ostatně vysvětlovala nadřazenost Angličanů v Evropě.

„Ať je tomu ale jakkoli,“ napsal 3. srpna 1941 významný deník *Asahi*, „japonská čistota je konečně prokázána: mentálními nebo psychickými problémy trpí v této zemi pouze 6 procent obyvatel oproti 20 procentům ve Spojených státech, Německu či Velké Británii.“

A právě tato nadřazenost, jež byla vzdor všemu rasová, měla Japonsku zajistit panování v Asii, aby se tak skoncovalo s nadvládou Západu. Ve skutečnosti šel ovšem plán ještě dál. Bylo načase odmítnout evropskou představu o dějinách a zeměpise, umístit Japonsko do středu planisféry, a tím zrušit pojem Dálný východ. Zatímco greenwichský nultý poledník označoval od roku 1911 symbolicky Anglii coby střed světa, navrhl profesor Komaki Cuneikiši z Kjóta, aby Afrika a Evropa byly považovány za západní část asijského kontinentu, Amerika aby se stala východoasijským kontinentem a Austrálie jihoasijským; a co se týče oceánů mezi

nimi, tvořily by „Velký japonský oceán“. Pojaponštění mělo mít i další podoby. Ve sféře společného rozkvětu by se například rok 1942 stal jako v Japonsku rokem 2602 (toto datování se vázalo na imaginární datum nástupu císařské dynastie v roce 660 př. Kr.), datum císařových narozenin (29. dubna) by se stalo celosibijským svátkem, stejně jako datum vzniku císařské rodové posloupnosti (11. února).

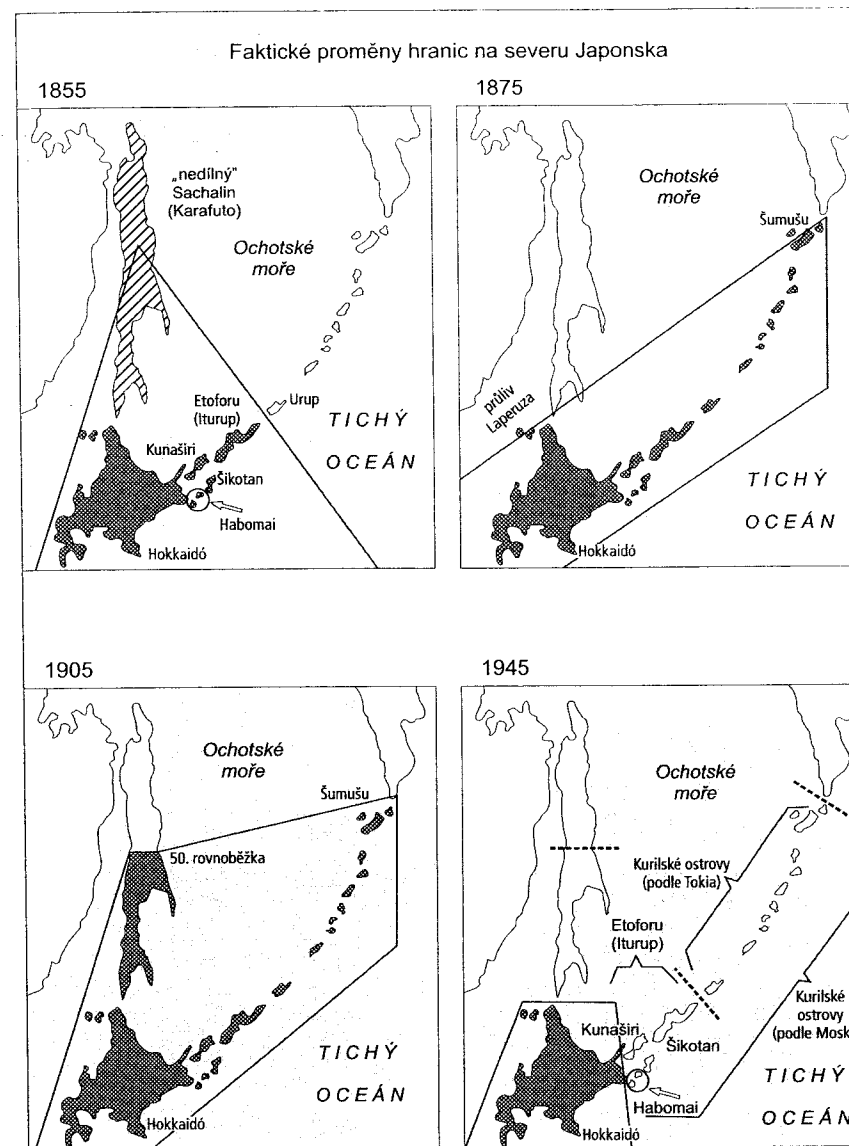
Pozůstatek: problém Kurilských ostrovů

Poslední epizodou rusko-japonského soupeření, jež je i na konci 20. století stále ještě živá, je spor o Kurily. Propukl v 19. století, když se o tyto ostrovy, které se nazývají ruský Kurily a japonsky Čišima rettó a které objevili Nizozemci v roce 1643, začali přít japonská rybáři z Hokkaida a ruští z Kamčatky. Problém byl poprvé vyřešen v roce 1855 smlouvou z Šimody. Velký ostrov Sachalin (Karafuto) byl prohlášen nedílným společným majetkem obou zemí a v Kurilském souostroví vedla rusko-japonská hranice mezi ostrovy Urup (ruský) a Etorofu (japonský), tedy dosti blízko Hokkaida, které Japonsko kolonizovalo.

Konflikt propukl, když se vyskytl problém s definicí: jsou ostrovy Šikotan a Habomai, jež se přimykají k Ezu (Hokkaidu), jeho součástí, nebo jsou posledními jižními Kurilskými ostrovy? Tokijská vláda je administrativně připojila ke Kurilům, čím vznikl sporný bod... Vyřešila ho petrohradská smlouva z roku 1875: Rusko postoupilo Kurily výměnou za celé území Sachalinu, což bylo pro Alexandra II. velmi výhodné.

Ihned po válce v letech 1904–1905 anektovalo vítězné Japonsko jižní část Sachalinu a ponechalo si celé Kurilské ostrovy. V roce 1945 si však Moskva vzala toto území zpět a navíc anektovala Kurily, což potvrdila smlouva ze San Franciska (1951). Následkem toho byly teď sovětské i ostrovy Šikotan a Habomai, neboť podle japonské definice zahrnoval výraz „souostroví Kurily“ všechny ostrovy mezi Ezem-Hokkaidem a Kamčátkou.

Dnes se Ruská federace opírá o své vítězství v roce 1945 a o japonské administrativní dekrety z předcházejícího století a hodlá si ponechat všechny ostrovy až k Hokkaidu. Japonsko by se chtělo vrátit k petrohradské smlouvě a vzdát se svých práv na Sachalinu... Rozumnou cestou by asi byla stará dělicí čára podle smlouvy ze Šimody – jenže řídí se národy rozumem?

Faktické proměny hranic na severu Japonska

IV. Nový typ společnosti

V obou částech Ameriky, stejně jako v Asii a v Africe, vznikl následkem kolonialismu nový typ společnosti. Z něj také vzešla forma hospodářských a politických vztahů, která dříve neměla obdoby a která byla výsledkem setkání kultur, jež si byly původně cizí. Na scénu dějin tak vstoupilo několik nových kolektivních postav, jako například kreolové v Americe nebo tzv. *pieds-noirs**. Přistěhovalci se mísili (nebo také ne) s obyvatelstvem na územích, která obsadili a která navíc jako v Americe osídlili černochoy dovezenými násilím z Afriky. Rovněž tito zámořští otroci – a po jisté době i ti, kteří se svého osudu zbavili útekem a žili dál jako uprchlíci (zvaní „maroni“) – představovali nové postavy na scéně, a také Euroasiaté, mulati a další. Byl rasismus, který oni zažili na vlastní kůži a nad nímž se my teď snažíme vynést jakýsi soudní verdikt, pouze výsledkem tohoto setkání?

Ve věku imperialismu, kdy propast mezi rasami viditelně narůstala, se místo korzára stali novými emblematickými postavami lékař a učitel, kteří provázeli misionáře či plantážníky. Může na to být koloniální rozprava právem hrdá?

Kolonizační postupy ostatně nebyly všude stejné: Angola nebyla jako jižní Afrika, jí tak blízká, ani jako tak vzdálená Brazílie, a severní Afrika se nepodobala Turkestánu...

* Tak nazývají Francouzi evropské usedlíky v Tunisku, Alžírsku a Maroku. (pozn. překl.)